

Univerzita Karlova

Filozofická fakulta

Ústav českého jazyka a teorie komunikace

Bakalářská práce

Natálie Doležalová

**Role životnosti referentů ve znalosti
morfologických paradigmat u předškoláků**

The role of referent animacy
in the morphological paradigm knowledge of preschoolers

Poděkování

Na tomto místě bych ráda poděkovala doc. PhDr. Filipu Smolíkovi, Ph.D. za jeho cenné rady a celkové vedení mé bakalářské práce. Dále děkuji paní ředitelce a učitelkám mateřské školy za ochotu a vstřícnost při sběru dat. Především děkuji všem účastníkům experimentu, díky kterým mohla práce vzniknout, a rodičům dětí, kteří testování umožnili.

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci *Role životnosti referentů ve znalosti morfologických paradigmat u předškoláků* vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 26. 7. 2021

.....

Podpis

Abstrakt

Bakalářská práce se zabývá znalostmi v oblasti české morfologie u předškolních dětí. Konkrétně se zaměřuje na oblast flexe podstatných jmen a zkoumá otázku, zda má sémantická životnost referentů vliv na volbu tvaru skloňovaného slova. Teoretická část práce se věnuje obecně vývojové psycholingvistice se zaměřením na děti ve věku 3–5 let a především gramatické stránce osvojování jazyka. Hlavní částí praktického oddílu je experiment prováděný metodou elicitované produkce pseudoslov, inspirovaný tzv. „wug testem“ (Berko, 1958). S pomocí vymyšlených obrázků vykazujících životnost či neživotnost je zkoumána flexe pseudoslov s charakteristickými příznaky pro mužské a ženské vzory. Na základě výsledků tohoto experimentu vznikla analýza zkoumaného jevu, která slouží k ověření hypotézy, že sémantická životnost ovlivňuje cílový tvar slova.

Klíčová slova

Osvojování jazyka, osvojování gramatiky, morfologie, životnost, předškolní věk

Abstract

This bachelor's thesis focuses on knowledge in the field of Czech morphology among preschoolers. Specifically, it focuses on the area of flexion of nouns and explores the question of whether the semantic animacy of referents has an effect on the choice of the form of the inflected word. The theoretical part deals with general developmental psycholinguistics with a focus on children aged 3–5 years and especially the grammatical side of language acquisition. The main part of the analytical section is an experiment performed by the method of elicited production of pseudowords, inspired by the so-called „wug test“ (Berko, 1958). With the help of fictional images showing animacy or non-animacy, the flexion of the pseudowords with characteristic symptoms for male and female pattern is investigated. Based on the results of this experiment, an analysis of the investigated phenomenon was created, which serves to verify the hypothesis that semantic animacy affects the target form of the word.

Keywords

Language acquisition, grammar acquisition, morphology, animacy, preschool age

Obsah

1. Úvod	7
2. Vývojová psycholingvistika.....	8
2.1. Průběh osvojování.....	9
2.2. Osvojování morfologie	10
2.2.1. Jmenné morfologické kategorie	14
2.2.2. Wug test.....	18
2.3. Výzkumná otázka, hypotéza a cíl výzkumu	19
3. Praktická část	20
3.1. Metoda výzkumu	20
3.1.1. Testovací materiál	20
3.1.2. Participanti a prostředí výzkumu	22
3.1.3. Průběh testování.....	22
3.1.4. Klasifikace odpovědí	24
3.2. Výsledky.....	25
3.2.1. Hlavní analýza.....	25
3.2.2. Rozdíl v odpovědích s ohledem na věk	33
3.2.3. Vyhodnocení neočekávaných skloňování	37
3.3. Diskuse	38
4. Závěr	42
5. Seznam použité literatury	43
6. Seznam tabulek.....	45
7. Seznam grafů	45
8. Přílohy.....	46
8.1. Příloha 1 – Informovaný souhlas pro rodiče	46
8.2. Příloha 2 – Obrázky k pseudoslovům	48

1. Úvod

Bakalářská práce se věnuje otázce osvojování mateřského jazyka se zaměřením na morfologická pravidla skloňování podstatných jmen, konkrétně ženského a mužského rodu. Hlavní část práce se zabývá otázkou, zda sémantická životnost referentů ovlivňuje to, podle jakého vzoru se děti rozhodnou podstatné jméno skloňovat.

Práce je rozdělena na dvě části, teoretickou a praktickou. První část v úvodu pojednává o základních poznatcích vývojové psycholingvistiky. Orientovaná je na gramatickou stránku řeči, specificky na morfologickou rovinu osvojování jazyka dětí v předškolním věku.

Praktická část práce je věnována vlastnímu výzkumu, který slouží k ověření či vyvrácení hypotézy, že děti budou při skloňování sémantickou životností ovlivněny. Tato hypotéza je testována pomocí lingvistického experimentu prováděného metodou elicitované produkce uměle vytvořených slov.

Osvojování prvního jazyka je v českém prostředí bohužel poměrně málo probádaná a současně málo studovaná oblast. Práce s analýzou nasbíraných dat dětského mluveného jazyka vznikla mimo jiné za účelem přínosu k tomuto výzkumu. Dalším předpokladem pro vznik práce byl obecný zájem o jazyk a jeho osvojování dětmi.

2. Vývojová psycholingvistika

Vývojová psycholingvistika, jež se zabývá osvojováním jazyka dětmi, má poměrně dlouhou tradici. Na přelomu 50. a 60. let 20. století vznikla jako samostatná disciplína (Smolík, 2009, s. 240), přesto se však kvůli tematické šíři a množství faktorů, které ji ovlivňují, s mnoha obory ve výzkumu prolíná. Kromě psychologie a lingvistiky, jak už vyplývá z názvu, k výzkumu přispívá například i sociologie, pedagogika či neurologie.

Osvojování jazyka chápeme jako „postupné získávání jazykových a komunikačních schopností v určitém jazyce, což zahrnuje schopnosti danému jazyku porozumět a také jím mluvit, případně v něm číst a psát“ (Saicová Římalová, 2016, s. 12). Tímto procesem děti nabývají jazykovou kompetenci, tedy znalost systému jazyka, což jim následně umožňuje úspěšnou komunikaci – jazykovou performanci.

Teoretických přístupů k osvojování mateřského jazyka je hojné množství. Názory v oboru se mezi sebou liší především tím, zda se odborníci přiklánějí spíše k vlivu vrozených předpokladů či vlivu prostředí.

Důležitou postavou je v tomto ohledu hlavní představitel teorií s důrazem na roli vrozených předpokladů, označovaných jako nativismus, Noam Chomsky. Americký lingvista začal ve výzkumu používat termín *LAD* (*language acquisition device*), což je název pro mechanismus, který předpokládá, že dítě má biologickou dispozici k osvojování jazyka. Jeho revoluční teorie generativní transformační gramatiky vnesla podstatný impuls do výzkumu osvojování dětské řeči. Vývojová psycholingvistika posledních desetiletí se do značné míry zformovala jako reakce na tuto teorii (Průcha, 2011, s. 17–18).

Protichůdně zaměřené teorie s důrazem na vliv prostředí, na které Chomsky svou teorií reagoval, se nazývají behavioristické. Jak vrozené předpoklady, tak faktor prostředí se potom uplatňují v teoriích kognitivních, dle kterých se na osvojování jazyka podílejí oba tyto vlivy.

Pokud nebereme v potaz například poruchy řeči (afázie), všechny děti procházejí totožnými vývojovými fázemi v přibližně stejném časovém období a sledu, což je důkazem toho, že každé dítě má biologické predispozice. Ty jsou však spouštěny či stimulovány inputem (souhrnem komunikačních projevů osob v okolí), který je tedy pro osvojování jazyka zvlášť důležitý (Fernández – Smith Cairson, 2014, s. 95–99). Input se svými charakteristikami liší, jelikož každé dítě vyrůstá v okolí jiných osob, ať už rodinných příslušníků či vychovatelů v mateřských školách. Rozdíly v inputu mohou vycházet například i z kultury dané země, kde dítě žije.

Při zkoumání procesu osvojování jazyka se i vzhledem k roztržitosti teorií užívá různých metod, které závisí na charakteru výzkumu, preferovaném přístupu a na tom, zda je výzkum interdisciplinární. K nejpoužívanějším způsobům zkoumání jazyka patří tradiční pozorování, ideálně v přirozeném prostředí dítěte, či experimentální metody (Saicová Římalová, 2016, s. 24–26), které mimo jiné do studia jazyka sama psycholingvistika přinesla (Smolík, 2009, s. 240).

2.1. Průběh osvojování

Osvojování je dlouhodobý, a ačkoli se děje spontánně, i složitý proces, při kterém si jedinec osvojuje gramatiku a slovní zásobu, dále sémantiku a pragmatickou stránku jazyka. Zároveň se také jedná o proces velmi individuální a ovlivněný různými faktory, které jsou příčinou rozdílů mezi jednotlivými dětmi.

Obvyklý je například rozdíl mezi průběhem osvojování u chlapců a děvčat, u kterých by měl být rychlejší (Průcha, 2011, s. 78). Obecně se však nejedná o rozdíl radikální, a proto ho lze jen těžko považovat za klíčový faktor. Přesto se však na něj v našem výzkumu podíváme a toto tvrzení ověříme. Mezi zásadní vlivy patří předpoklady jedince, kam můžeme řadit například motoriku či vnímání, věk a sociální prostředí. Jak jsme již zmiňovali, v tomto ohledu má důležitou roli jazykový input a tzv. řeč orientovaná na dítě, která se projevuje například výraznějšími pauzami a intonací, omezeným lexikem a celkově jednoduššími výpověďmi (Saicová Římalová, 2016, s. 31–32), které však mohou být někdy v rozporu s jazykovými pravidly.

Ačkoli jsou děti schopné seznamovat se s jazykem již v prenatálním období, z hlediska jazykové produkce je pro nás důležité až stadium batolete. Od prvních skutečných slov, která se objevují kolem prvního roku, se děti postupně dostávají k víceslovným výpovědím, charakteristickým pro období mezi druhým a třetím rokem. V tomto období děti také začínají skloňovat a časovat (Saicová Římalová, 2016, s. 64).

Zásadní etapou pro vývoj a zdokonalování řeči je následující období, tedy předškolní. Toto období, které trvá zhruba od tří do šesti let, respektive do doby, kdy děti nastupují do školy, je také označováno jako období iniciativity (Vágnerová, 2012, s. 177). Období do tří až čtyř let je zároveň obdobím nejprudšího vývoje (Bednářová – Šmardová, 2007, s. 28). Děti v předškolním věku jsou podstatně ovlivněny mateřskou školou, díky níž si rozšiřují své znalosti, dovednosti a sociální kontakty. S růstem slovní zásoby a osvojováním gramatiky

zdokonalují formu i obsah svého ústního projevu. Před vstupem do školy by u nich měl být základní vývoj řeči dokončen.

Proces osvojování jazyka můžeme sledovat na několika jazykových rovinách, nejčastější dělení je na rovinu foneticko-fonologickou, lexikálně-sémantickou, pragmatickou a morfologicko-syntaktickou. Z hlediska tématu práce je zásadní poslední zmíněná rovina, a proto se zaměříme na ni.

2.2. Osvojování morfologie

Když se děti začínají seznamovat s jazykem, předpokládají, že je jeho systém maximálně pravidelný (Pačesová, 1979, s. 62). Během spontánního procesu osvojování jazyka si začínají automaticky vytvářet znalosti o tom, že slova mají určité vlastnosti, podléhají pravidelnostem a vyskytují se v různých tvarech. Postupem času si děti začnou všimnout i výjimek, kterých má český jazyk značné množství. Tato reprezentace gramatické informace o slovech je jedním z aspektů, který náleží do souboru lexikálních znalostí jedince, tzv. mentálního lexikonu (Smolík, 2009, s. 241).

Osvojování těchto znalostí probíhá bez jakéhokoli explicitního vysvětlování ze strany okolí. V některých případech se stává, že rodiče své děti při nesprávném užití gramatiky opraví, častěji však chybu spíše považují za humornou a dále se jí nezabývají.

Přibližně mezi rokem a půl a dvěma lety děti začínají tvořit dvojslovné věty, čímž nabývají schopnosti vystihnout vzájemné vztahy ve větě (Bytešnicková, 2012, str. 81). K takové realizaci využívají flektivní typ řeči. Skloňování i časování by již do dvou a půl let věku měly mít zčásti, a alespoň u některých slov, osvojené (Průcha, 2011, s. 52). Gramatický vývoj pokračuje až do nástupu do školy, kdy by již měly být gramatické projevy dětí v normě (Saicová Římalová, 2016, s. 65). Pokud však chybné užívání gramatických jevů přetrvává i v tomto věku, může to značit, že se u dítěte vyskytuje afázie.

O tom, kdy, jak a v jakém pořadí si děti určitá pravidla osvojují, však bohužel moc nevíme. I přes úsilí některých výzkumníků jsou flektivní jazyky v tomto ohledu stále málo prozkoumané. Tím se liší například od angličtiny, ve které se na toto téma soustředí mnohem více. Zakládající výzkum z anglického prostředí od Rogera Browna je shrnut v knize *A First Language* (1973). Brownovi se výzkumem jazyka tří amerických dětí podařilo stanovit, v jakém pořadí si děti osvojují gramatická pravidla pro různé tvary slov a jak nabývají gramatickou kompetenci. Z Brownova výzkumu vychází navíc i index průměrné délky výpovědi (MLU), který měří stupeň jazykového vývoje. V českém jazyce však tento index není příliš obvykle

určovaný (Saicová Římalová, 2016, s. 45), a to z toho důvodu, že existuje zatím poměrně malé množství prepisů mluveného jazyka.

Vývojem gramatiky v našem jazyce se zabývala Jaroslava Pačesová v publikaci *Řeč v raném dětství* (1979), která se ve svém výzkumu zaměřila na osvojování gramatických kategorií. Na základě rodičovských dotazníků se výzkumem osvojování gramatiky ve slovenském jazyce společně zabývaly Svetlana Kapalková, Daniela Slančová, Iveta Bónová, Jana Kesselová a Marína Mikulajová pomocí testu *TEKOS (Test komunikačného správania pre deti v ranom veku)*, jehož výsledky jsou shrnuty a interpretovány v monografii *Hodnotenie komunikačných schopností detí v ranom veku* (2010). Jedná se o slovenskou verzi amerického dotazníku *MacArthur-Bates Communicative Development Inventory*. Česká verze tohoto dotazníku se nazývá *DOVYKO (Dotazník vývoje komunikace)*. Jedná se o poměrně novou adaptaci z roku 2017, jejímiž autory jsou Filip Smolík, Jaroslava Turková, Klára Marušincová a Veronika Malechová.

Osvojování morfologie je poněkud náročné a víme, že se děti snaží si ho nějak zjednodušovat. Nejznámější způsob, podle kterého tak dělají, je pomocí tzv. nadměrné generalizace, která je zároveň důkazem toho, že si dítě osvojilo některé z morfologických pravidel, podle něhož následně tvoří další tvary slov (Smolík – Seidlová Málková, 2014, s. 63). Typickým příkladem nadměrné generalizace ve světových jazycích je problematika pravidelného a nepravidelného časování sloves v angličtině, kdy se zásady pravidelného časování chybně užívají na časování nepravidelné. Například minulý čas slovesa *go* se v dětském jazyce může vyskytnout ve tvaru **goed* místo správného nepravidelného tvaru *went*. Ke stejnému jevu může docházet i u nepravidelných podstatných jmen. Například množné číslo od podstatného jména *tooth* můžou děti na základě pravidelností utvořit ve tvaru **tooths* místo *teeth*. Díky těmto chybám v dětské řeči víme, že děti pouze nenapodobují to, co slyší, ale aktivně slova spojují do nových kombinací podle jistých pravidel (Pinker, 2008, s. 9).

Na nadměrných generalizacích se uplatňuje teorie *dvojího mechanismu (dual-mechanism)*, podle níž jsou pravidelné a nepravidelné tvary zpracovávány odlišně a vycházejí ze dvou rozdílných systémů. Jeden z nich je založený na pravidlech, dle kterých se tvoří pravidelné tvary. Gramatická pravidla platí pro většinu slov, což je pro jazyky úsporné. Druhý systém je založený na paměti. Některé tvary slov se totiž pravidly neřídí, a proto si musíme celý tvar uložit v paměti a později ho vyhledávat mechanicky. Takovým tvarům se říká nepravidelné (Pinker, 2008, s. 9–36).

Dvojím mechanismem se ve svých studiích založených na výzkumu skloňování u polských dětí zabývali i Grzegorz Krajewski, Anna. L. Theakston, Elena. V. M. Lieven a

Michael Tomasello (2011). Charakterizovaný je tu však jako teoretické východisko vystupující proti teorii založené na užívání jazyka (*usage-based*), jejíž přístup autoři ve svých studiích podporují. Za klíčovou roli v osvojování jazyka považují frekvenci. Spolu s ní jsou pro děti důležité také morfologické vlastnosti vycházející z asociace mezi tvary slov, především se jedná o fonologické a sémantické rysy (Krajewski et al., 2011, s. 831–834). Dle Saicové Římalové (2017) *usage-based* přístup „vychází z přesvědčení, že pro osvojování jazyka je rozhodující pragmatika a že osvojování jazyka lze pochopit pouze v kontextu komunikace a jeho užívání“. Z obou těchto tvrzení plyne, že dítě je schopné všimnout si jazykových struktur, se kterými se setkává prostřednictvím inputu.

Zmíněné dvě teorie, tedy tzv. *usage-based* a *dvojitý mechanismus*, představují dva hlavní modely dětského osvojování flektivní morfologie (Krajewski et al., 2011, s. 831). Tak jako se výzkumníci z předešlých studií vymezují vůči *dvojitému mechanismu* při osvojování polského jazyka, ani pro jazyk český není tento přístup způsobilý.

Pokud porovnáme český morfologický systém se systémem anglickým, u kterého se uplatňuje *dvojitý mechanismus*, dojdeme k tomu, že systém český je v tomto ohledu komplikovanější. Existuje v něm celá řada paradigmat, tj. souborů tvarů ohebného slova, která se od sebe v závislosti na mluvnických kategoriích vzájemně liší. Jednoznačný rozdíl mezi pravidelnou a nepravidelnou flexí v něm neexistuje, a proto ani nadměrné generalizace nejsou pro český jazyk nejvhodnějším jevem. Místo nich v českém jazyce mluvíme o nepřiměřených generalizacích, což jsou aplikace pravidel lišících se od těch, která jsou běžně užívána dospělými (Smolík – Seidlová Málková, 2014, s. 65).

Při časování českého slovesa vyjadřujeme mluvnické slovesné kategorie – osobu, číslo, čas, vid, rod a způsob. Jako příklad použijeme stejné sloveso, které jsme zmínili u anglického jazyka, tedy *jít (go)*, anglicky v minulém čase *went*. Pokud chceme vyjádřit minulý čas slovesa v českém jazyce, musíme brát navíc ohled na ostatní mluvnické kategorie. Tvarů slovesa *jít* v minulém čase je na rozdíl od anglického jazyka několik. Pokud vezmeme v potaz navíc tvary v čase přítomném a budoucím, diferenciací se ještě rozšíří.

Komplexnost gramatického systému pro český jazyk ještě komplikuje odlišné časování napříč různými slovesy. Prostřednictvím přítomného a budoucího času si tento rozdíl demonstrujeme na následující tabulce u dvou sloves – *jít* a *dělat*.

Tabulka 1. Časování sloves *jít* a *dělat*

Číslo Osoba		Číslo jednotné			Číslo množné		
		1.	2.	3.	1.	2.	3.
JÍT	Přítomný čas	jdu	jdeš	jde	jdeme	jdete	jdou
	Budoucí čas	půjdu	půjdeš	půjde	půjdeme	půjdete	půjdou
DĚLAT	Přítomný čas	dělám	děláš	dělá	děláme	děláte	dělají
	Budoucí čas	budu	budeš	bude	budeme	budete	budou
		dělat	dělat	dělat	dělat	dělat	dělat

Otázkou je, zda existuje v českém morfologickém systému nějaký aspekt, ve kterém se dá mluvit o pravidelnosti. Co se týče sloves, můžeme je rozlišovat dle konjugačního typu, který se určuje na základě tvoření tvarů od přítomného a minulého kmene. Dle těchto kmenů se dají klasifikovat do několika slovesných tříd.

Třídy podle přítomného kmene

1. -e- (nese, bere, maže, peče, tře)
2. -ne-/-me- (tiskne, hrne, začne)
3. -je-/-uje- (kryje, kupuje)
4. -í- (prosí, trpí, sází)
5. -á- (dělá)

Třídy podle minulého kmene

1. nulový sufix (nesl, pekl, tiskl, kryl)
2. -nu- (hrnul)
3. -e-/-ě- (třel, trpěl, sázel)
4. -i- (prosil)
5. -a- (bral, mazal, začal, dělal)
6. -ova- (kupoval)

Jednotlivé slovesné třídy spojuje soubor formálních vlastností, které platí pro všechna slovesa, jež do konkrétní třídy náleží. V tomto případě tedy můžeme mluvit o určité pravidelnosti. Na druhou stranu však vidíme, že vzory pro jednotlivé kategorie ve většině případů zaujímají napříč třídami jiné místo (př. sloveso *brát* řadíme podle přítomného kmene do 1. třídy, kdežto dle minulého kmene do třídy 5.), čímž se opět dostáváme ke komplexnosti morfologického systému.

Na rozdíl od anglického jazyka je český jazyk komplexnější i v oblasti skloňování, jehož prostřednictvím vyjadřujeme jmenné mluvnické kategorie jako pád, rod a číslo (viz níže). Prostřednictvím těchto kategorií můžeme vytvořit až 14 různých tvarů, čímž se dostáváme k celému paradigmatu slova. Je však nutno podotknout, že různá slova mají různá paradigmata. Jako příklad opět použijeme stejné slovo jako v případě anglického jazyka, tedy *zub* (*tooth*). Pokud chceme vytvořit jakýkoli tvar jiného slova, např. asociálního slova *pusa*, nemůžeme se

řídít skloňováním podle slova *zub*, jelikož má odlišný rod a vzor, tudíž patří k jinému deklinačnímu typu (viz v tabulce níže).

Tabulka 2. Porovnání paradigmat podstatných jmen *zub* a *pusa*

	ZUB	Singulár	Plurál	PUSA	Singulár	Plurál
Nominativ		zub	zuby		pusa	pusy
Genitiv		zubu	zubů		pusy	pus
Dativ		zubu	zubům		puse	pusám
Akuzativ		zub	zuby		pusu	pusy
Vokativ		zube	zuby		puso	pusy
Lokál		zubu	zubech		puse	pusách
Instrumentál		zubem	zuby		pusou	pusami

Vidíme, že jakákoli pravidla, která se dají formulovat, se vztahují jen na část slov. Vzhledem ke složitosti gramatického systému se nabízí otázka, jak si osvojování morfologie usnadňují české děti.

Ve velké míře tomu napomáhají koncovky slov, které často signalizují, k jakému rodu dané slovo patří. Koncovka *-a* signalizuje femininum (rod ženský), koncovka *-o* neutrum (rod střední) a pro maskulinum (rod mužský) jsou charakteristické souhlásky. Neděje se to však nutně ve všech případech. Často se této kategorizaci vymykají maskulina, jejichž zakončení je velmi variabilní. Slovo může končit jak souhláskou, např. *kluk*, *chlapec*, tak samohláskou, např. *táta*, *děda*, *brácha*. Tato skutečnost může být pro děti při osvojování jazyka jistým ztížením (Pačesová, 1979, s. 61).

Dalším způsobem, jak se děti snaží si relativně jednoduše osvojit gramatická pravidla, je nápodoba. Pokouší se opakovat to, s čím se každodenně setkávají (Klenková – Kobálková, 2005, s. 94). Tomuto přenosu určitého mluvního vzorce na podobnou situaci se říká transfer (Bytešníková, 2012, s. 80). Zároveň na základě toho, co slyší, odvozují slovní zásobu a gramatiku a z těchto slov a pravidel se snaží pochopit smysl promluvy. Může se ale stát, že nepochytí gramatické pravidlo a slovo si zapamatují jako celek bez gramatické informace. (Pinker, 2008, s. 75).

2.2.1. Jmenné morfologické kategorie

V praktické části práce se budeme zabývat skloňováním podstatných jmen, přesněji řečeno pseudoslov, která byla jako podstatná jména zamýšlená. Mezi jmenné morfologické kategorie, jež jsou hromadně vyjadřovány tvarem, respektive koncovkou jména, zpravidla řadíme pád,

číslo a jmenný rod. Pořadí osvojování těchto kategorií je většinou naopak, nejprve si děti osvojují rod, poté číslo a až nakonec pád (Bednářová – Šmardová, 2007, s. 29).

Nejprve se zaměříme na gramatickou kategorii pádu. Jedná se o kategorii proměnlivou, jejíž podstatou je vyjadřování vztahů mezi výrazy vyskytujícími se spolu ve větě. Nejčastěji se jedná o relaci mezi jménem a jiným výrazem ve větě, který jméno řídí.

V českém morfologickém systému existuje sedm pádů. Na základě toho, zda pád nevyžaduje či vyžaduje předložku, se obecně dělí na přímé a nepřímé. Do přímých pádů patří nominativ (1. pád) a akuzativ (4. pád), do pádů nepřímých pak genitiv (2. pád), dativ (3. pád), lokál (6. pád) a instrumentál (7. pád). Poslední zbývající pád, tedy vokativ (5. pád), se do této distinkce neřadí (Adam, 2017, s. 19–20). V praktické části práce se budeme zaměřovat pouze na pády přímé: nominativ, typický pád podmětu, a akuzativ, typický pád rekcí.

Nominativ by měl být pro děti nejznámější, jelikož se jedná se o pád pojmenovací, jehož prostřednictvím se děti většinou seznamují s novými slovy. Nominativ singuláru je současně jeden z nejfrekventovanějších pádů v běžné slovní zásobě (Pačesová, 1979, s. 76) a děti ho často slyší i v návaznosti na běžnou dětskou otázku „Co to je?“. Není tedy překvapující, že jeho tvary si osvojují jako první.

Druhým přímým pádem, a pro děti druhým nejznámějším, je právě akuzativ, který se stejně jako v případě nominativu častěji vyskytuje v podobě singuláru. Produkce akuzativu se uplatňuje při vyjádření předmětu tranzitivních sloves, tedy sloves předmětových. V našem experimentu elicitujeme předmět tvarem slovesa *vidět – vidím*.

Při tvorbě akuzativu se na základě jmenných vzorů užívá několik způsobů, jak tvar vytvořit. Nepřekvapuje nás tedy, že při produkci tvarů slov v akuzativu dětmi vzniká mnoho neologismů. A to především proto, že děti nerozlišují rozdíly, které jsou pro tvorbu akuzativu podstatné. Jedná se například o diferenciaci životnosti či rozdíl mezi měkkými a tvrdými vzory. Především však musí mít osvojenou kategorii rodu. Aby děti byly schopné přiřadit slovo k příslušnému deklinačnímu typu a následně vytvořit správný tvar slova, je důležité, aby tyto náležitosti měly na paměti.

Neologismy, a nejen v akuzativu, mohou být také následkem toho, že děti některé vzory před jinými upřednostňují. Nejčastěji se jedná o vzor mužský životný tvrdý a ženský tvrdý, které jsou silně produktivní. S tímto souvisí tendence dětí ke generalizaci koncovky -a pro všechna feminina, na základě čehož vznikají tvary jako *kaša* místo *kaše* (Pačesová, 1979, s. 57–77).

Včasná stabilizace zmíněných dvou pádů, tedy nominativu a akuzativu, je dle Pačesové (1979, s. 76) důsledkem jejich uplatnění ve vývojové fázi, kdy děti tvoří zatím pouze

jednoslovné výpovědi, například „Děti.“ ve významu „Děti si hrají.“ Jednotlivé pády jsou polyfunkční a zhruba ve věku 5 let jsou děti schopné užít nominativ ve funkci podmětu a jmenné části přísudku, akuzativ pak k vyjádření předmětu a příslovečného určení. V uvedeném věku by však měly mít osvojené, alespoň v některých funkcích, všechny pády (Chejnová 2015, s. 94).

Druhou jmennou kategorií je číslo, které nabývá dvou hodnot: singuláru (číslo jednotné) a plurálu (číslo množné). Pro účely praktické části bakalářské práce je podstatný singulár, který v experimentu elicitujeme. Jedná se o bezpříznakový jev, který má ve všech pádech výrazně vyšší frekvenci v porovnání s druhou hodnotou (Pačesová, 1979, s. 60).

Poslední jmenná kategorie je syntakticky nezávislá kategorie rodu. Tradičně dělí podstatná jména na maskulina (rod mužský), feminina (rod ženský) a neutra (rod střední). Výjimkou však není ani existence čtyř rodů, kde je navíc zohledněna životnost. Tato možnost dělení, kterou preferuje například Adam (2017), vypadá následovně: maskulina animata (rod mužský životný), maskulina inanimata (rod mužský neživotný), feminina (rod ženský) a neutra (rod střední). Už z důvodu, že je dělení na tři rody tradiční a běžnější, se přikláníme k první možnosti, kde životnost zastává roli podkategorie mužského rodu.

Gramaticky se životnost tedy dotýká pouze maskulin, která dělí na životná a neživotná. Zásadní rozdíl mezi těmito dvěma skupinami spočívá v paradigmatech, která se odlišují tvary v nominativu a akuzativu. U životných jmen se tvary slov v těchto dvou pádech liší, u neživotných naopak zůstávají stejné. Jelikož je životnost rozpoznatelná pouze na základě akuzativu, dá se předpokládat, že by mohla být pro děti složitě osvojitelná.

Ačkoli je životnost formální kategorií, která je určovaná podle tvarů slov, velmi úzce koreluje se životností skutečnou, tedy s přirozeným rodem, kterým je determinována (Osolsobě, 2017). Obvykle, tedy ne však ve všech případech, je založena na sémantickém kritériu, kdy životná jména představují lidské bytosti nebo zvířata a neživotná jména neživé objekty nebo rostliny (Bordag, 2007, s. 308).

Osvojování životnosti u českých dětí se věnovala Denisa Bordag (2007), podle které mají děti gramatickou kategorii životnosti zcela osvojenou až v poměrně pozdním věku. Autorka vytvořila experiment, ve kterém užila metodu „wug testu“ podle Jean Berko Gleason (viz níže). Vytvořila několik pseudoslov dodržujících fonologická pravidla jazyka a s pomocí vymyšlených obrázků jimi zkoumala formování plurálu podstatných jmen u dětí a dospělých. Díky této komparaci zjistila, že děti jsou na rozdíl od dospělých při produkci řeči ovlivněny spíše frekvencí koncovek slov nežli životností, a upřednostňují tedy nejčastější a zároveň pro ně nejjednodušší tvar. Jako vystihující případ této skutečnosti byl uveden rozdíl mezi dvěma

velmi podobnými pseudoslovy *lám* a *bám*, z nichž první zastupovalo neživou entitu a druhé entitu živou. Participanti měli za úkol vyjádřit množné číslo těchto slov na základě obrázků vykazujících životnost či neživotnost referenta. Zatímco u dospělých byl nápadný rozdíl, kdy od neživotného pseudoslova *lám* vytvořili tvar množného čísla *lámy* a u životného pseudoslova *bám* převažoval v odpovědích tvar *bámové*, u dětí se v obou případech vyskytovala koncovka [-i]. Ačkoli je tato koncovka stejně jako *-ové* u plurálu životného slova správná, není z hlediska životnosti jednoznačná.

Životností v procesu osvojování jazyka se dále společně věnovaly Andrea Poljak, Gordana Hržica a Diana Arapović. Ve své studii (2015) se autorky prostřednictvím korpusových materiálů zaměřily na přímé objekty v chorvatském jazyce. Jako v jazyce českém, i v případě jazyka chorvatského existuje na základě kategorie životnosti dvojí možnost, jak vyjádřit maskulinum v akuzativu. Autorky konkrétní jev pozorovaly u tří skupin: dětský jazyk, řeč orientovaná na dítě a jazyk dospělých. Díky svému výzkumu dospěly k tvrzení, že děti mají tendenci neživé věci často zživotňovat. Na základě zjištění autorek se na proces zživotňování v našem výzkumu zaměříme a pokusíme se vysvětlit, proč se děti k životnosti přiklánějí. Je však podstatné zmínit, že tuto tendenci děti můžou pochytit z běžné mluvy, kde se může vyskytovat z citových důvodů, například u jmen hub /najíť *hřiba*/ (Čechová, 2011, s. 160).

Tabulka 3. Deklinační typy

Vzory (Nsg.)	Akuzativ (ASg.)	Koncovky (Asg.)	Rod
pán	pána	-a	Ma
muž	muže	-e	Ma
předseda	předsedu	-u	Ma
soudce	soudce	-e	Ma
hrad	hrad		Mi
stroj	stroj		Mi
žena	ženu	-u	F
růže	růži	-i	F
píseň	píseň		F
kost	kost		F
město	město	-o	N
moře	moře	-e	N
kuře	kuře	-e	N
stavení	stavení	-í	N

Na základě rodu, zakončení tvarotvorného základu a někdejší kmenotvorné přípony se vymezují substantivní deklinační typy (Adam, 2017, s. 80). Abychom podstatné jméno zařadili k náležitému typu, je důležité znát rod slova spolu s tvary v nominativu a genitivu singuláru (Rusínová, 2012, s. 243).

Ve výše uvedené tabulce jsou tradiční typy („vzory“), které plní zároveň reprezentativní funkci celého paradigmatu, jejich tvary v akuzativu a kumulativní koncovky. V našem experimentu se zaměřujeme pouze na skloňování podstatných jmen vzorů mužských a ženských, a to na ty nejvíce frekventované: *pán, muž, hrad, stroj, žena, růže*.

V případě nominativu a akuzativu se u některých vzorů projevuje tvarová homonymie, tzn. jeden tvar obsazuje více pozic v paradigmatu. Tato situace nastává u vzorů mužských neživotných (*hrad, stroj*), u dvou vzorů ženských (*píseň, kost*) a u jednoho vzoru středního (*stavení*). V těchto případech se tvar v nominativu rovná tvaru v akuzativu.

V tabulce si dále můžeme všimnout, že poměrně častou a produktivní koncovkou je samohláska -e, který se vyskytuje rovnou u čtyř vzorů. Zároveň se jedná o jednu z koncovek, která byla elicitována v našem experimentu. Další elicitované koncovky byly -a, -u a -i, tedy zbývající z výrazně.

2.2.2. Wug test

Lingvistický experiment „wug test“ autorky J. Berko Gleason z roku 1958 zkoumá míru osvojení morfologických pravidel anglické gramatiky. Uplatnit se však dá na jakýkoliv jazyk, jako například v našem případě. Výzkumník se pomocí „wug testu“ snaží zkoumat vědomostní struktury morfologických pravidel u dětí pomocí uměle vytvořených slov a obrázků.

Studie, v níž je experiment popsán (Berko, 1958), je považována za zakládající studii zabývající se morfologickými znalostmi v moderním výzkumu dětského jazyka. Autorka do ní zařadila například oblasti přivlastňovacích jmen, slovesných časů či tvoření plurálu, které je pravděpodobně mezi veřejností nejrozšířenější a nejznámější.

Během experimentu jsou dítěti postupně ukazovány obrázky, které znázorňují konkrétní pseudoslova. Díky obrázkům si dítě může spojit daný výraz s konkrétní entitou, ať už živým tvorem, či neživým předmětem. Obrázky zároveň mají zásadní vliv na sémantiku, například při elicitaci množného čísla je důležitý počet zobrazovaných objektů.

Na této situaci uvedeme příklad toho, jak experiment probíhá. Zároveň použijeme pseudoslovo, podle kterého je samotný test pojmenován. Výzkumník ukáže dítěti kartičku s obrázkem, na kterém je v tomto případě tvor vypadající jako ptáček, a řekne: „Tady je jeden

wug.“ Následně dítěti ukáže druhou kartičku, kde už jsou *wugové* dva a řekne: „Tady je ještě jeden *wug*. Teď tam jsou dva. Jsou tam dva ____.“ Jestliže dítě vytvoří a doplní do věty správný tvar od neexistujícího slova (v tomto případě *wugové* či *wuzi*), máme důkaz, že zná příslušné gramatické pravidlo. Berko je totiž toho názoru, že děti si můžou některé tvary známých slov zkrátka pamatovat. Díky metodologii s umělými slovy, která děti nikdy předtím neslyšely, má však autorka možnost oddělit tvary slov, které mají děti naučené, od tvarů, u kterých je nutná znalost jistých pravidel.

2.3. Výzkumná otázka, hypotéza a cíl výzkumu

V praktické části práce bude pomocí metody popsaného „*wug* testu“ zkoumána role životnosti referentů ve znalosti morfologických paradigmat u dětí předškolního věku. Výzkum bude prováděn pomocí vlastního experimentu založeného na elicitaci tvarů uměle vytvořených slov s ohledem na životnost vymyšlených obrázků, které pseudoslova znázorňují.

Pseudoslova použitá v testu jsou vytvořena dle existujících vzorů a dle své fonologické struktury spadají do čtyř kategorií. Otázkou tedy je, jakým způsobem děti tvoří akuzativ od různých typů pseudoslov, přičemž hypotéza je taková, že odpovědi dětí budou napříč kategoriemi různé.

Hlavní otázkou práce však je, zda jsou děti při skloňování slov ovlivněny životností referenta. Obrázky tedy nehrají jen takovou roli, aby si děti mohly spojit výraz s entitou, ale bez obrázků by tento typ experimentu ani nešel provést, jelikož jimi životnost manipulujeme. V tomto případě je hypotéza taková, že děti budou vytvářet tvar slova v akuzativu podle sémantické životnosti obrázku.

Cílem je tedy otestovat, zda děti mají osvojená morfologická pravidla, která jsou schopné využít u uměle vytvořených slov, a zda při tomto procesu berou v potaz kategorii životnosti.

3. Praktická část

Záměrem praktické části bakalářské práce je přispět k výzkumu osvojování gramatické roviny mateřského jazyka v českém prostředí. Prostřednictvím experimentálního výzkumu se pokusíme analyzovat znalosti morfologických paradigmat a schopnosti jejich využití u předškolních dětí. Současně se pokusíme objasnit příčiny, které vedou k případnému nesprávnému užití, a porovnáme je s dosavadními výsledky podobných studií.

3.1. Metoda výzkumu

Výzkum je založen na lingvistickém experimentu určeném pro děti předškolního věku. Opírá se o již zmiňovaný „wug test“ (Berko, 1958), ze kterého jsme převzali jeho metodu a následně ji přizpůsobili vlastním požadavkům.

Experiment byl vytvořen tak, aby byl pro takto malé děti snadno pochopitelný a zároveň zábavný. Probíhal hravou formou a od dětí nebyl vyžadován žádný náročný úkol.

Celý experiment byl pro účely analýzy dat nahráván. Předmětem těchto nahrávek jsou rozhovory mezi výzkumníkem a dětmi, které byly pořizovány v období od února do května roku 2021. Jejich prostřednictvím byla následně zkoumána míra osvojení morfologických paradigmat se zaměřením na faktor životnosti.

3.1.1. Testovací materiál

Tak jako u „wug testu“, bylo i u našeho experimentu potřeba vymyslet několik pseudoslov a k nim patřičné obrázky, které byly důležité z hlediska manipulace životnosti. Z tohoto důvodu bylo při tvorbě obrázků důležité, aby u nich bylo jednoznačně poznat, zda jsou životné či neživotné.

Všechny životné obrázky měly obličej a ve většině případů i končetiny, neživotné obrázky byly bez těchto příznaků. Pro zjištění, zda je životnost obrázků dostatečně jasná, byl vytvořen dotazník, který následně online vyplnilo 20 respondentů. Zároveň sloužil i k ověření, zda jsou umělá slova vytvořena tak, aby se dal očekávat jasný tvar slova v akuzativu. Za jisté vodítko při tvoření tvarů jednotlivých pseudoslov mohla být považována jejich forma. Pseudoslova ženského rodu byla zakončena na samohlásky a pseudoslova rodu mužského na souhlásky.

Na základě výsledků dotazníku byla jak životnost obrázků, tak forma slov dostatečně jasná. Na jednomyslných odpovědích respondentů měly pravděpodobně největší zásluhu charakteristické sémantické a rodové příznaky.

Výsledný testovací materiál se skládá ze 40 pseudoslov, která byla rozdělena podle dvou faktorů. Jedním z nich je životnost obrázků (v následujících tabulkách uváděno jako „životné“ a „neživotné“), které pseudoslova znázorňují. Ta je dělí na dvě části – 20 pseudoslov představuje životné entity a dalších 20 pseudoslov entity neživotné. Druhým faktorem je fonetická podobnost slova, která dělí materiál na čtyři části – tvrdé femininum zakončené na samohlásku -a, měkké femininum zakončené na samohlásku -e, tvrdé maskulinum zakončené na tvrdou souhlásku (v jednom případě na souhlásku obojetnou) a měkké maskulinum zakončené na souhlásku měkkou.

Dle fonetických vlastností můžeme pseudoslova přiřadit k existujícím vzorům a vytvořit od nich konkrétní akuzativní tvar. V některých případech je však možné očekávat tvarů více, a to konkrétně u pseudoslov končících na samohlásku -e. Taková pseudoslova by totiž mohla náležet i k jiným vzorům (*soudce, moře, kuře*), než k těm, ke kterým byla zamýšlená (*říže*) a jejich akuzativní tvary by tedy mohly být zakončené jak koncovkou -i, tak -e.

Jsme si vědomi, že rod pseudoslov tedy není jednoznačně daný, ale pouze námi přiřazený. Námi zamýšlenou klasifikaci, se kterou budeme ve zbytku práce pracovat, jsme již představili. Je však předmětem výzkumu, jak si výchozí pseudoslova klasifikují děti a jaký následně vytvoří tvar.

Tabulka 4. Pseudoslova

	Životné	Neživotné
Maskulina		
Tvrdé vzory	cupík, pulán, dak, bron, dulák	melík, krouť, bukor, drán, žrub
Měkké vzory	hardeč, tokař, flič, drutič, roupoš	tubič, kodač, ratoj, bruž, burdač
Feminina		
Tvrdý vzor	aťka, bakula, kobla, zína, palína	bačuka, mopka, kumula, frukna, louza
Měkký vzor	čudle, lupice, polčice, hrouze, bluně	klyše, rukce, truvině, kruže, trije

Zastoupena jsou tedy pseudoslova, která jsou s ohledem na fonologická pravidla skloňovatelná podle mužských a ženských vzorů, konkrétně se jedná o již zmiňované tvrdé vzory: *pán, hrad, žena* a vzory měkké: *muž, stroj, říže*. Současně se jedná o vzory nejvíce frekventované a s typickým zakončením pro svůj rod.

Vytvořená slova se skládají většinou ze dvou slabik, u ženského rodu se však vyskytuje sedm pseudoslov tříslabičných (*bakula, palína, bačuka, kumula, lupice, polčice, truvině*). Pro děti by tato skutečnost však neměla být překážkou, jelikož jsou již v raném období mluvního

vývoje schopné tvořit slova víceslabičná (Pačesová, 1979, s. 63). U těchto sedmi konkrétních pseudoslov by se tudíž neměl ve výsledcích analýzy projevit rozdíl.

Celkem 40 pseudoslov je reprezentováno stejným počtem pestrobarevných obrázků (viz Příloha 2). Polovina z nich se svým tvarem a obličejem podobá zvířátkům, náleží tedy k životným pseudoslovům. Druhá polovina je znázorněna neživými objekty, náleží tedy k pseudoslovům neživotným. Při tvoření obrázků jsme se snažili, aby obrázky nevykazovaly genderové údaje, jež by mohly zkreslovat odpovědi dětí.

3.1.2. Participanti a prostředí výzkumu

O pomoc s výběrem dětí byly požádány pracovnice mateřské školy, které podle své úvahy oslovily a požádaly o spolupráci několik rodičů. Rodiče svůj souhlas s účastí dítěte na výzkumu vyjádřili podpisem na informovaném souhlasu (viz Příloha 1), který obsahoval i podmínky pro účely experimentu zásadní. Důležité a nutné bylo, aby děti byly bez závažnějších poruch řeči a aby jejich mateřským jazykem a zároveň hlavním jazykem v domácnosti byl český jazyk. S podpisem zákonného zástupce mohl experiment proběhnout.

Výsledný testovaný vzorek se skládal ze 30 dětí ve věku 3–5 let, konkrétně se jednalo o 14 dívek a 16 chlapců. Všechny děti byly individuálně testovány v dopoledních hodinách a většina z nich v prostorách mateřské školy, tedy v jim známém prostředí, což bylo pro experiment přínosné. Po dohodě s paní ředitelkou mateřské školy byla experimentu vyhrazena tichá místnost, abychom předešli rozptýlení dětí. Bohužel ne ve všech případech se podařilo zajistit naprostý klid. Nahrávání občas narušovaly situace, kdy byla například z vedlejší místnosti slyšet hudba či hlasitý rozhovor. Pokud bylo vidět, že dítě opravdu není soustředěné, testování bylo přerušeno. Většina testování však proběhla v klidném prostředí.

Vzhledem k uzavření mateřských škol za pandemické situace byla zhruba čtvrtina dětí testována ve svých domovech. U takových případů byl však průběh testu uzpůsoben tak, aby děti byly testovány za co nejpodobnějších podmínek, například tedy bez přítomnosti rodičů.

3.1.3. Průběh testování

Výzkumná část je založena na lingvistickém experimentu spočívajícím v produkci tvarů pseudoslov, u kterých je zaručeno, že se s nimi děti dříve nesetkaly. Během testování byly dětem předváděny obrázky neznámých tvorů či předmětů znázorňující určitá pseudoslova. Úkolem dětí bylo následně vytvořit tvar příslušného pseudoslova v akuzativu.

Děti byly při produkci tvarů slov ovlivněny dvěma faktory, fonologickou strukturou slova a sémantickou životností referenta. Na jejich základě si děti slovo interpretovaly a vytvořily jeho příslušný tvar. Naší výzkumnou otázkou bylo, zda mají tyto faktory na skloňování u dětí vliv.

Pro účely testování byl použit plyšový medvídek, kterému děti měly říct, co vidí na obrázku. Strukturovaná otázka byla u všech dětí stejná a měnila se jen v závislosti na konkrétní položce.

Příklady k jednotlivým kategoriím:

Tvrdá feminina: „Tohle je *mopka* a ty řekneš medvídkovi, že vidíš...“ „*Mopku.*“

Měkká feminina: „Tohle je *lupice* a ty řekneš medvídkovi, že vidíš...“ „*Lupici.*“

Tvrdá maskulina: „Tohle je *bron* a ty řekneš medvídkovi, že vidíš...“ „*Brona.*“

Měkká maskulina: „Tohle je *tubič* a ty řekneš medvídkovi, že vidíš...“ „*Tubiče.*“

Každé dítě bylo nejprve seznámeno s průběhem experimentu. Dítěti bylo řečeno, že uvidí několik neznámých obrázků, které mu výzkumník představí, a následně bude říkat plyšovému medvídkovi, jak slovo zní, když o něm chceme říct, že ho vidíme. Pro řádné vysvětlení experimentu bylo použito i pár již existujících slov, která sloužila pouze jako nácvik. Konkrétní slova byla použita k ověření, zda dítě porozumělo tomu, co se po něm žádá. Jednalo se o slova: *slon*, *opice* a *jablko*. Slova byla vybrána tak, aby byla pro děti známá a aby každé slovo mělo jiný tvar v akuzativu. Zároveň jedno z nich nevyžadovalo žádnou změnu od výchozí formy slova, jak tomu bylo i v našem experimentu. Dětem tedy bylo předvedeno, že některá slova se v tomto pádě mění a některá zůstávají stejná. Všechny děti slova znaly a byly schopné vytvořit správné akuzativní tvary.

Před samotným testováním byla ještě dětem za dokončení testu slíbena sladká odměna, čímž jsme je motivovali ke spolupráci. Pro udržení pozornosti však děti dostávaly malé odměny v podobě samolepek již během experimentu.

Samotné testování, které bylo založené na rozhovoru mezi dítětem a výzkumníkem, probíhalo za pomoci powerpointové prezentace. Skrze ni byly dětem předváděny obrázky zobrazující vymyšlená slova.

Děti odpovídaly téměř okamžitě. Jen v několika málo případech se stávalo, že se déle rozmýšlely nad odpovědí či dokonce přerušily testování vlastními myšlenkami, kdy většinou komentovaly obrázky v prezentaci. Ve zcela výjimečných situacích nedaly vůbec žádnou odpověď. V takových situacích byl průběh testu dětem vysvětlen ještě jednou.

Během testování byl pořizován zvukový záznam, který sloužil pouze k vyhodnocování výsledků. Testování s každým dítětem trvalo maximálně 10 minut. Ve většině případů však byla průměrná délka nahrávky 5 minut.

Každému dítěti byl kvůli anonymitě přiřazen kód, který byl uzpůsoben tak, aby z něj bylo možné poznat věk a pohlaví dítěte. Kód byl zmíněn na začátku nahrávky a zároveň uveden do záznamového archu, kde se uváděly odpovědi dítěte. Testování bylo tedy zaznamenáno jak zvukově, tak písemně.

3.1.4. Klasifikace odpovědí

Odpovědi dětí byly různorodé. Pro jejich jednoznačné vyhodnocení bylo zapotřebí určit, jak se budou klasifikovat:

1. Pokud byla v pseudoslově změněna hláska, která neměla vliv na tvar skloňovaného slova, respektive na koncovku slova, byla odpověď klasifikována jako „očekávaný tvar“.
 - Ráčkování
 - Dítě nemuselo správně slyšet či se mohlo přeréknout (očekávané/odpovězené).
 - Žruba/žrupa, bukulu/bakunu, bačuku/bačulu, bukor/brkon, hrouze/hrouže
2. Pokud byla do pseudoslova přidána hláska, která neměla vliv na tvar skloňovaného slova, respektive na koncovku slova, byla odpověď klasifikována jako „očekávaný tvar“.
 - Dítě nemuselo správně slyšet či se mohlo přeréknout (očekávané/odpovězené).
 - Brona/bronta
 - Deminutivizace
 - Melíka/melíčka, pulána/pulánka, palínu/palínku
3. Pokud byla do pseudoslova přidána hláska, která měla vliv na tvar skloňovaného slova, respektive na koncovku slova, byla odpověď klasifikována jako „neočekávaný tvar“.
 - Deminutivizace
 - Čudli/čudlinku
4. Pokud dítě neposkytlo žádnou odpověď, nebylo mu rozumět či řeklo úplně jiné slovo, byla odpověď klasifikována jako „bez odpovědi“.

V tomto posledním případě bylo dítěti výchozí pseudoslovo ještě jednou zopakováno. Pokud poprvé jen špatně rozumělo, svou odpověď po vybidnutí opravilo.

Po určení této klasifikace byla pseudoslova vyhodnocena podle následující strategie:

1. Pokud dítě řeklo očekávaný tvar slova, byla odpověď klasifikována jako „očekávaný tvar“.
2. Pokud dítě řeklo neočekávaný tvar ve smyslu neočekávané koncovky, byla odpověď klasifikována jako „neočekávaný tvar“.
3. Pokud dítě změnilo výchozí tvar slova v situaci, kdy se tvar slova neměl měnit, byla odpověď klasifikována jako „neočekávaný tvar“.
4. Pokud dítě zopakovalo výchozí tvar slova v situaci, kdy se tvar slova měl měnit, byla odpověď klasifikována jako „zopakování“.
5. Poslední možností byl případ „bez odpovědi“, viz předchozí klasifikace.

3.2. Výsledky

Jak již bylo zmíněno výše, dotazníkovým šetřením bylo do výzkumu zapojeno i několik dospělých participantů, kteří se díky vyplnění dotazníku ohledně vytváření tvarů pseudoslov v akuzativu zčásti podíleli na vytváření experimentálního materiálu. Jelikož se jejich vytvořené tvary slov shodovaly s našimi tvary očekávanými, byly považovány za „správné“ a odpovědi dětí byly charakterizovány na jejich základě.

3.2.1. Hlavní analýza

U analýzy zodpovězených slov je bráno v potaz jak zařazení pseudoslova k rodu a vzoru, tak sémantická životnost referentů. Jelikož životnost je vlastností obrázků a ne slov, bylo třeba sledovat, jaký dopad má na všechna naše pseudoslova.

Napříč kategoriemi dochází při skloňování k odlišným morfologickým operacím, a každá kategorie tedy vyžaduje jiné očekávané tvary. Dá se proto předpokládat, že některé případy skloňování budou pravděpodobně pro děti těžší a jiné lehčí. Proto očekáváme i různou distribuci odpovědí z hlediska očekávaných a neočekávaných tvarů.

Tabulka 5. Klasifikace očekávaných tvarů

	Životné	Neživotné	Celkový součet	Maximální počet
Tvrdá feminina	105	100	205	300 (150:150)
Měkká feminina	64	42	106	300 (150:150)
Tvrdá maskulina	77	105	182	300 (150:150)
Měkká maskulina	58	103	161	300 (150:150)
Celkový součet	304	350	654	1200 (600:600)

Na základě dat z uvedené tabulky očekávaných tvarů jsme provedli test nezávislosti (chí-kvadrát test), abychom zjistili, zda jsou na sobě dvě veličiny, v našem případě rod a kategorie životnosti, závislé. Pomocí testu jsme vypočítali p-hodnotu 0,00038. Jelikož je výsledek testu nižší než 0,05, znamená to, že je statisticky významný. Naše veličiny se vzájemně ovlivňují a jejich vlivy se v různých typech liší. Můžeme tedy zamítnout nulovou hypotézu, dle které jsou na sobě veličiny nezávislé. Tímto si zároveň můžeme potvrdit naši hypotézu o rozdílné náročnosti a působení obou veličin na skloňování dětmi.

Otázkou je, nakolik je podoba nominativu našich pseudoslov a sémantická informace v podobě obrázku jednoznačným vodítkem k vytvoření očekávaného tvaru. Následující tabulka znázorňuje procentuální podíl očekávaných odpovědí v každé z kategorií, do kterých jsme slova klasifikovali. Každá z kategorií je navíc rozdělena na dvě části dle experimentální podmínky: Ž (životné obrázky) a N (neživotné obrázky).

Tabulka 6. Klasifikace odpovědí

Životnost	Tvrdá feminina		Měkká feminina		Tvrdá maskulina		Měkká maskulina	
	Ž	N	Ž	N	Ž	N	Ž	N
Očekávané	70 %	67 %	43 %	28 %	51 %	70 %	39%	69 %
Neočekávané	1 %	1 %	9 %	7 %		30 %	4 %	31 %
Zopakované	29 %	32 %	48 %	65 %	49 %		57 %	

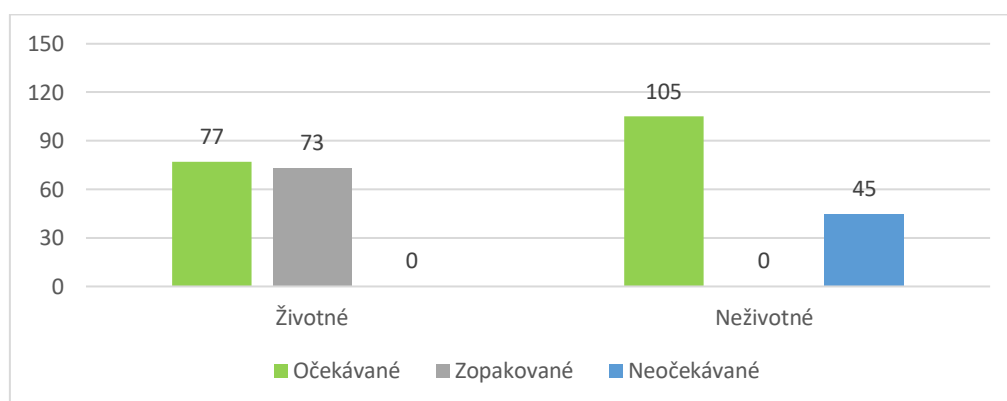
Dle výsledků analýzy se napříč kategoriemi vyskytují rozdíly, a to jak mezi typy pseudoslov, tak mezi dvěma hodnotami životnosti. Z tohoto faktu můžeme usuzovat, že děti sémantiku vnímají.

Dle gramatického systému by se dalo očekávat, že znatelný vliv životnosti bude u pseudoslov, která končí na souhlásku, tedy u maskulin. Tuto hypotézu jsme si taktéž ověřili pomocí chí kvadrátového testu, který potvrzuje, že distribuce očekávaných tvarů maskulin je

u životných a neživotných pseudoslov jiná. Překvapivým zjištěním bylo, že rozdíl mezi životnými a neživotnými pseudoslovy se projevil i u kategorie měkkých feminin (viz níže).

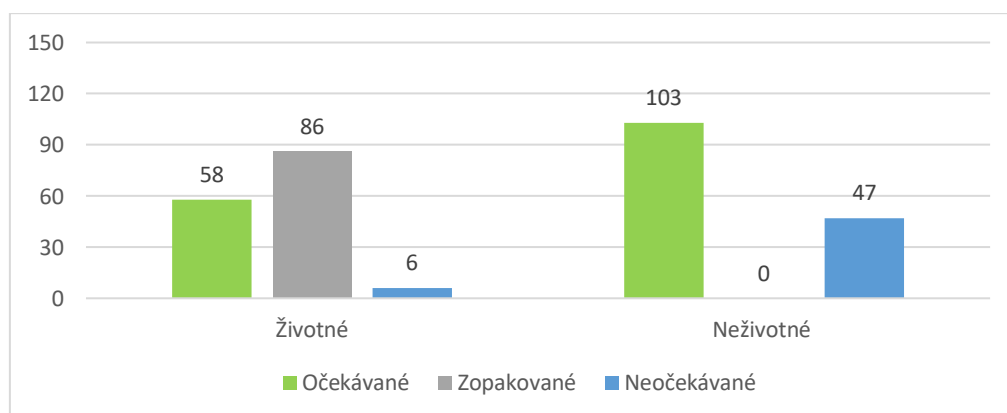
U neživotných maskulin by se dalo namítnout, že vysoký počet očekávaných tvarů je následkem faktu, že správný akuzativní tvar nevyžaduje od tvaru výchozího žádnou změnu. Tento fakt je také důsledkem prázdných sloupečků „zopakovaných“ tvarů u neživotných pseudoslov, které jsou prázdné z definice.

Graf 1. Tvrdá maskulina

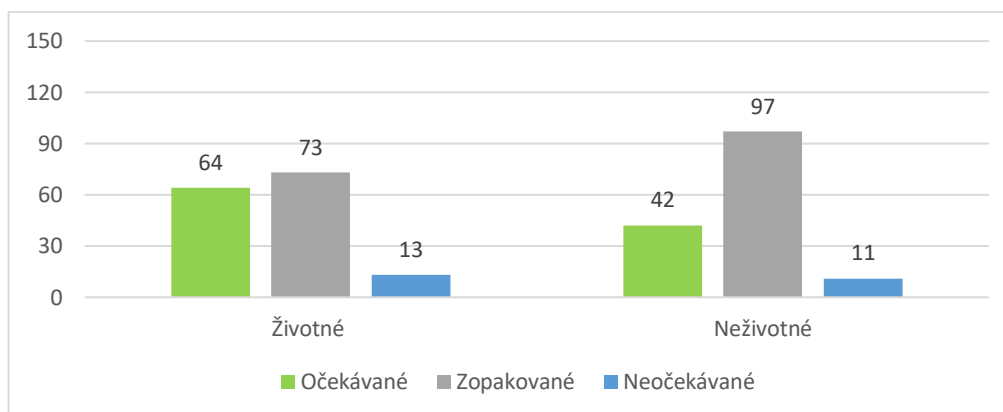
U kategorie tvrdých maskulin se očekávaný tvar s koncovkou -a vyskytl v 61 % případů. P-hodnota chí kvadrátového testu u tvrdých maskulin byla ze všech kategorií nejmenší, konkrétně 0,0001. Tento výsledek byl tedy statisticky významný a můžeme tvrdit, že kategorie životnosti hraje u tvrdých maskulin roli.

Graf 2. Měkká maskulina

U kategorie měkkých maskulin, se očekávaný tvar s koncovkou -e vyskytl v 53 % případů. P-hodnota byla takéž jako u předchozí kategorie pod 0,05, konkrétně 0,04, tudíž zde platí stejné tvrzení.

Graf 3. Měkká feminina

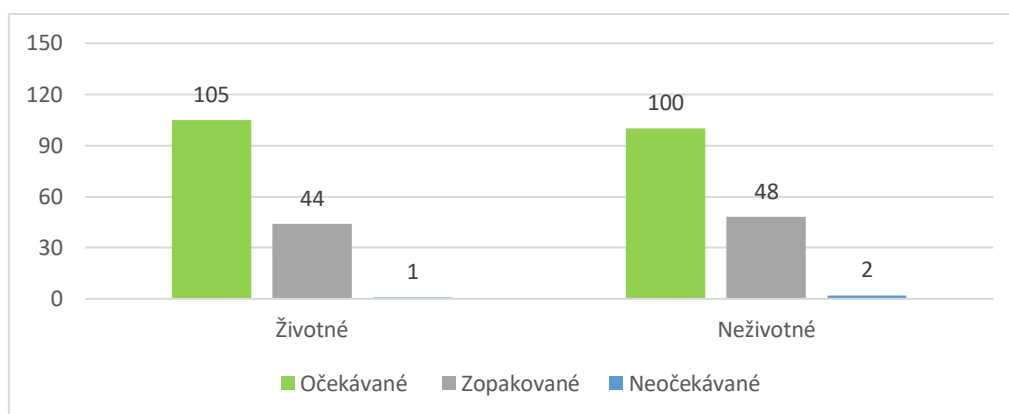
Zajímavostí je, že kategorie životnosti se značně projevila i u měkkých feminin, kde p-hodnota vyšla 0,003. Jak můžeme vidět v grafu, mezi dvěma kategoriemi založenými na životnosti je viditelný rozdíl v poměru očekávaných a zopakovaných tvarů. U životných pseudoslov se očekávaný tvar vyskytl 64krát a zopakovaný 73krát, rozdílem je tedy pouhých devět slov. Zatímco u pseudoslov neživotných je tento rozdíl až 55 slov – 42 očekávaných tvarů a 97 zopakovaných.

Vysoký počet zopakovaných odpovědí si můžeme vysvětlit dvěma způsoby:

- Děti nemají při skloňování měkkých feminin jistotu, jak cílový tvar vypadá, tudíž je pro ně jednodušší výchozí formu slova pouze zopakovat.
- Děti si pseudoslovo klasifikují do jiného rodu a vzoru, jehož tvar v akuzativu nevyžaduje změnu (nejpravděpodobnější se jeví vzor neutra – *kuře*).

Kategorie měkkých feminin je zároveň kategorií s nejmenším počtem očekávaných odpovědí. Očekávaný tvar s koncovkou -i se objevil pouze ve 35 % případů.

Graf 4. Tvrdá feminina

U kategorie tvrdých feminin byla p-hodnota 0,59. To znamená, že se jedná o jedinou kategorii, kde výsledek nebyl statisticky významný, a životnost zde tedy neměla význam. V porovnání s ostatními kategoriemi se tvrdá feminina vymykají tím, že se zde nevyskytuje téměř žádná odchylka mezi životnými a neživotnými pseudoslovy.

Zároveň se jedná o kategorii s nejvyšším počtem očekávaných tvarů. Očekávaný tvar s koncovkou -u se v akuzativu vyskytl v 68 % případů. Z vysokého počtu očekávaných tvarů vyplývá, že tvar tvrdého feminina není pro děti těžké vytvořit. Kategorii zároveň hodnotíme jako dětem nejznámější a dle výsledků usuzujeme, že ji děti skloňovat umí.

Tabulka 7. Klasifikace neočekávaných tvarů

	% (počet)	-a	-e/ě	-i/y	-o	-u	-0-	Bez odpovědi
Tvrdá feminina	1 % (3)		1	1				1
Měkká feminina	8 % (24)	2				18	1	3
Tvrdá maskulina	15 % (45)	41	2		1			1
Měkká maskulina	18 % (53)	10	42	1				

Kategorie pseudoslov si nyní rozebereme z hlediska neočekávaných tvarů, které nás v našem výzkumu zajímají. V tabulce vidíme, že jejich podíl je napříč kategoriemi různý, a proto si tedy opět rozebereme každou kategorii zvlášť. Prozatím budeme ignorovat zopakované tvary a podíváme se na případy, u kterých děti zkoušely jiné typy skloňování.

Pokud se tedy ve vytvořeném tvaru vyskytovaly jakékoli odchylky od tvaru výchozího, odpověď byla hodnocena jako neočekávaná. Mezi tyto odpovědi jsou zařazené i případy, kdy dítě vůbec neodpovědělo, řeklo úplně jiné slovo či mu nebylo rozumět. Taková situace nastala z 1200 odpovědí však pouze 5krát, proto se těmito výjimkami zabývat nebudeme a zaměříme

se na to, do jaké míry děti aktivně generovaly neočekávané skloňování bez možnosti pouhého zopakování původního tvaru slova. Takové situace jsou někdy vysvětlitelné tím, že si děti klasifikovaly slovo do jiného vzoru či rodu. Tyto případy bychom mohli nazvat dysgramatismy. V případě maskulin mohlo ještě dojít k situaci, kdy děti zkrátka nerespektovaly měkkost a tvrdost příslušných pseudoslov. V některých případech je však odchylka nevysvětlitelná.

Tvrdá feminina

U kategorie tvrdých feminin se neočekávané tvary vyskytly pouze v 1 % případů, což je v porovnání s ostatními kategoriemi zanedbatelné. Početně 1 % odpovídá třem případům, z nichž byl každý pouhou výjimkou.

Měkká feminina

U kategorie měkkých feminin neočekávané tvary zastupovaly 8 % z odpovědí. V 18 případech neočekávaného tvaru děti zvolily koncovku -u, charakteristickou pro tvrdé femininum. Jelikož jsou pseudoslova v této kategorii, stejně jako pseudoslova tvrdých feminin, zakončená na samohlásku, jako možné vysvětlení se nabízí fakt, že děti nesprávně zvolily tvar slova v akuzativu podle vzoru *žena*. Zajímavým případem je skloňování pseudoslova *čudle*, u kterého byla koncovka -u použita dokonce v sedmi případech. Tento případ může vysvětlovat podobnost s existujícím slovem „čudla“, slovo vzoru *žena*, které děti mohou znát. Tato skutečnost by mohla znamenat, že děti spoléhají na svoje znalosti a že mají tvar slova zapamatovaný s koncovkou -u.

Tvrdá maskulina

Třetí kategorie v pořadí je s 15 % neočekávaných tvarů kategorie tvrdých maskulin. Je však nutno podotknout, že ve 41 případech ze 45 se v akuzativním tvaru objevila koncovka -a, která by byla správná, pokud by byl obrázek zobrazující výchozí pseudoslovo sémanticky životný. Jelikož se však jednalo o obrázek představující neživou entitu, kdy měl tedy akuzativní tvar slova zůstat nezměněn, byly tyto případy hodnoceny jako „chybné“. Tento typ „chyby“ se dá vysvětlit tzv. zživotněním slova. Ostatní koncovky byly pouze výjimkami a každá z nich se v odpovědích dětí vyskytla jen jednou (-e, -ě, -o).

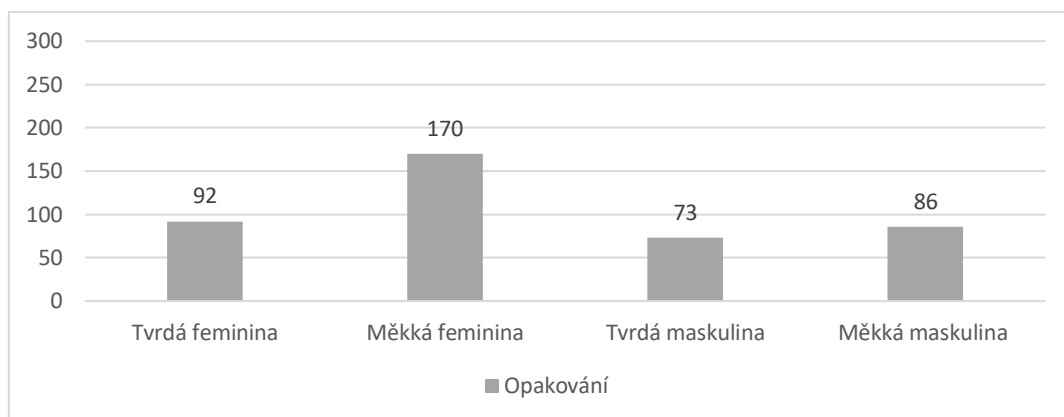
Měkká maskulina

Největší podíl má v tomto ohledu s 18 % neočekávaných tvarů kategorie měkkých maskulin. U této kategorie opět docházelo ke stejné situaci jako u maskulin tvrdých. U 42 případů z 53

neočekávaných tvarů děti sice vytvořily akuzativní tvar za pomoci koncovky -e, která je správnou koncovkou pro vzor *muž*, ale bez ohledu na neživotnost obrázku. Opět zde tedy docházelo k zživotnění slova.

U zbývajících neočekávaných tvarů měkkých maskulin se v jednom případě vyskytl tvar s koncovkou -i. Ostatní tvary měly koncovku -a, charakteristickou pro vzor *pán*, což potvrzuje tvrzení Pačesové (1979), podle které děti upřednostňují tvary životných tvrdých maskulin. Jedná se tedy o stejný případ jako u měkkých feminin, kdy děti taktéž preferovaly koncovku tvrdého vzoru.

Graf 5. Opakování

Zbylé odpovědi byly klasifikovány jako zopakované. K vysvětlení můžeme dojít několika způsoby:

- Dítě si myslelo, že použilo správný tvar.
- Dítě si pseudoslovo interpretovalo do jiného rodu a vzoru.
- Dítě mohlo brát výchozí pseudoslovo s životným obrázkem jako neživotné.
- Dítě vůbec nemuselo pochopit úlohu.

Poslední možnost, selhání v porozumění úloze, bychom mohli zvažovat ve chvíli, kdy dítě zopakovalo všechny výchozí tvary podmětového materiálu. Taková situace nastala u dvou dětí. Obě tyto děti byly ve věku tří let. Pokud se u dětí alespoň v některých případech vyskytla vyskoňovaná slova, nedá se říct, že by nepochopily to, co se po nich žádá. Nebyly však schopny plnit úlohu tak, jak jsme ji zamýšleli.

V souvislosti s touto situací se nabízí otázka, do jaké míry opakování, respektive nepochopení situace apod., souvisí s věkem. Při porovnání dvou věkových kategorií jsme došli

k závěru, že k opakování dochází spíše u mladších (v 62 %) nežli u starších (ve 43 %) dětí. Procentuální rozdíl mezi dvěma věkovými kategoriemi byl 19 %.

Nyní se podíváme na kategorie z hlediska dvou rodů, tedy spojíme měkká a tvrdá feminina do jedné skupiny a měkká a tvrdá maskulina do druhé. Feminina nevykazují na rozdíl od maskulin gramatickou kategorii životnosti, a proto jsou možná vysvětlení opakování rozdílná.

Tvrdá a měkká feminina

K pouhému zopakování výchozího tvaru nejvíce docházelo u pseudoslov z kategorie měkkých feminin. Procento opakování činí až 57 %, což je tedy více než polovina případů. V porovnání s ostatními kategoriemi jde o poměrně výrazný rozdíl.

Jak už je zmíněno v teoretické části, samohláska -e je velmi produktivní koncovkou. Jedno z možných vysvětlení by tedy mohlo být její upřednostňování na základě frekvence. Nabízí se však také možnost nesprávné kategorizace, kdy děti mohly slova měkkých feminin kategorizovat do vzorů středního rodu *kuře* a *moře* či vzoru *soudce*, tedy vzoru rodu mužského.

O téměř polovinu méně případů opakování se vyskytlo u tvrdých feminin – 31 %. U této kategorie nelze říct, že by si děti kategorizovaly pseudoslovo do jiného rodu a vzoru, jelikož jiný vzor, který by jak v nominativu, tak akuzativu končil na koncovku -a, neexistuje. Opakování pseudoslov z této kategorie se tedy nedá vysvětlit jinak než, že si děti nebyly příslušným tvarem jisté, a tak formu slova zopakovaly.

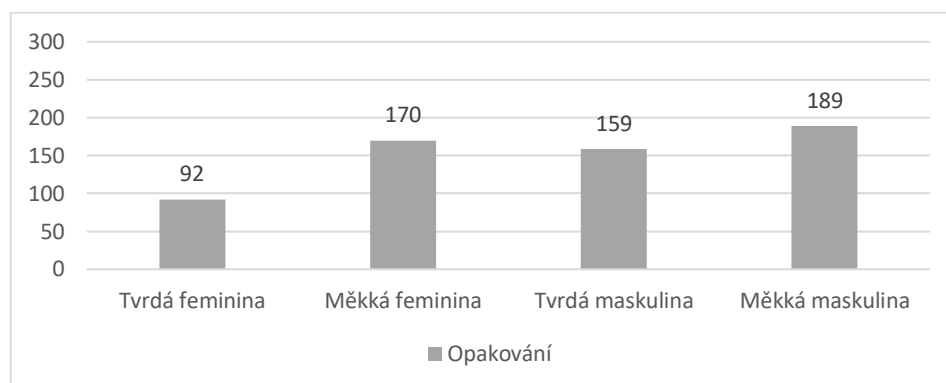
Tvrdá a měkká maskulina

Velmi podobný výsledek jako u kategorie tvrdých feminin byl poté u měkkých maskulin – 29 %, nejmenší výskyt zopakovaných tvarů byl pak u kategorie s maskuliny tvrdými – 24 %. U těchto dvou kategorií lze opakování vysvětlit tzv. zneživotněním, tedy opačným procesem, než ke kterému docházelo u neočekávaných tvarů maskulin. K zneživotnění taktéž došlo u všech deseti pseudoslov mužského rodu. V tomto případě se však u každého pseudoslova projevilo v průměru až 16krát, což je skoro dvakrát tolik než u případů zživotnění. Je však otázkou, zda tento proces nastal v důsledku nesprávné klasifikace obrázku, tedy že děti považovaly životný obrázek za neživotný, či v důsledku nedostatečné znalosti a schopnosti vyjádřit formálně kategorii životnosti.

Opakování by se však dalo vysvětlit i neočekávaným klasifikováním pseudoslova k jinému rodu a vzoru. V tomto případě se nabízí vzory, u kterých se kategorie životnosti

neprojevuje, a přesto jejich tvar v akuzativu zůstává neměnný. Konkrétně se jedná o vzory ženského rodu *kost* a *píseň*.

Graf 6. Opakování celkově (včetně očekávaných tvarů u maskulin)

Výše uvedené výsledky představují poměr zopakovaných odpovědí pouze ve smyslu „nesprávného tvaru“. Poměr celkového opakování vypadá však odlišně. Z tabulky vidíme nárůst sloupečků znázorňující tvrdá a měkká maskulina. Je to z toho důvodu, že určitá část těchto odpovědí, které jsou početně nad sloupečkem znázorněny, je očekávaná. Nemůžeme však určit, zda jsou děti schopné vytvořit správný tvar na základě faktoru životnosti, či si nejsou tvarem jisté, a proto ho pouze zopakují.

3.2.2. Rozdíl v odpovědích s ohledem na věk

Tabulka 8. Rozdíl v poměru očekávaných tvarů u mladších a starších dětí

Participant	Mladší děti	Starší děti	Celkově
Děvčata	49 %	57 %	53 %
Chlapci	47 %	63 %	55 %
Celkově	48 %	60 %	54 %

Z důvodu poměrně nízkého počtu participantů má analýza s rozdíly mezi věkem a pohlavím pouze vedlejší postavení. Při tomto množství se totiž naskok některé ze skupin vůbec nemusí projevit. Neočekávalo se tedy, že věk bude mít vliv na volbu cílových tvarů, tudíž se nepředpokládalo, že počet očekávaných odpovědí bude napříč věkovými kategoriemi zásadně rozdílný. Pro ověření naší hypotézy byl tento faktor dokumentován.

Pro tuto analýzu byly děti rozděleny do dvou věkových kategorií: „mladší“ ve věkovém rozmezí 3–4;5 a „starší“ v rozmezí 4;6–5;9. Rozdíl v počtu očekávaných tvarů s ohledem na věk byl 12 %. Ještě menší rozdíl byl poté mezi pohlavími, a to jen 2 %. Vzhledem ke všeobecnému faktu, že řečový vývoj u dívek je obvykle rychlejší než u chlapců, je tento výsledek poměrně překvapivý.

Jak již bylo zmíněno výše, největší rozdíl z hlediska věku můžeme zaznamenat v procesu opakování. Mladší děti mají vyšší tendenci výchozí tvar slova pouze zopakovat, z čehož můžeme také usuzovat, že opakování toho, co slyší, má nad vytvářením vlastních pravidel náskok.

Tabulka 9. Klasifikace zopakovaných tvarů u mladších a starších dětí

Životnost obrázků	Životné		Neživotné	
	Mladší	Starší	Mladší	Starší
Participant				
Tvrdá feminina	30	14	33	15
Měkká feminina	42	31	56	41
Tvrdá maskulina	46	27	(49)	(37)
Měkká maskulina	49	37	(59)	(44)

Z tabulky vidíme, že u starších dětí dochází k poklesu opakování napříč všemi kategoriemi. Je to z toho důvodu, že starší děti se na rozdíl od mladších pokoušely s pseudoslovem něco udělat, přesněji řečeno vytvořit skloňováním jiný tvar než výchozí (viz následující tabulka) a mladší skupina volila nejjednodušší cestu, tedy zopakování. Rozdíly jsou napříč kategoriemi velmi podobné, v každé kategorii je u skupiny mladších dětí v průměru o 15 zopakovaných tvarů více.

U kategorií neživotných maskulin máme v tabulce počty pouze v závorkách. U těchto počtů totiž nevíme, zda děti byly schopné správně klasifikovat pseudoslovo podle sémantiky jeho referenta nebo pseudoslovo pouze zopakovaly bez ohledu na faktor životnosti.

Jak jsme si již ukazovali výše, jedná se o problematický jev, a proto s těmito výsledky dále nebudeme pracovat a výsledky interpretujeme bez nich. Je však důležité mít tuto skutečnost na paměti.

Tvrdá feminina

U kategorie tvrdých feminin byla u starších dětí tendence zopakovat výchozí tvar zhruba dvakrát menší než u dětí mladších. Vidíme, že poměry zopakovaných odpovědí jsou mezi životnými a neživotnými pseudoslovy vyrovnané, na rozdíl od kategorie měkkých feminin (viz níže).

Měkká feminina

Nejmenší rozdíl mezi mladšími a staršími dětmi byl u kategorie měkkých feminin, ale v porovnání s rozdíly u ostatních kategorií není nějak zvlášť výrazný. Překvapivým zjištěním je, že děti u této kategorie více opakovaly pseudoslova s neživotnými obrázky, a to napříč oběma věkovými skupinami. Skutečnost, že má životnost vliv i u této kategorie, jsme si již dříve ověřili chí kvadrátovým testem.

Tvrdá maskulina

U kategorie tvrdých maskulin se tedy zaměříme pouze na část s životnými pseudoslovy. Jedná se o typ pseudoslov, u kterých je největší rozdíl mezi mladšími a staršími dětmi.

Měkká maskulina

U kategorie měkkých maskulin je poměr napříč věkovými skupinami podobný jako u měkkých feminin. Jedná se o kategorii s nejvyšším počtem opakování u skupiny starších dětí.

Tabulka 10. Klasifikace neočekávaných tvarů u mladších a starších dětí

Životnost obrázků	Participanti	Životné		Neživotné	
		Mladší	Starší	Mladší	Starší
Tvrdá feminina	bez odpovědi			1	
	-e			1	
	-i	1			
Měkká feminina	bez odpovědi			3	
	-a		1		1
	-u	6	5	7	
	-0-	1			
Tvrdá maskulina	bez odpovědi			1	
	-a			12	29
	-e/-ě				2
	-o				1
Měkká maskulina	bez odpovědi				
	-a	5	1	3	1
	-e			10	32
	-i				1

Charakteristikou neočekávaných odpovědí jsme se v této práci již zabývali. Nyní se podíváme, zda a případně jak se tyto odpovědi liší na základě věku dětí a zda můžeme skloňování těchto dvou věkových skupin jednoznačně charakterizovat.

Až na kategorii měkkých maskulin se u každé zbývající kategorie alespoň jednou vyskytl případ, kdy dítě nedalo žádnou odpověď. Všechny tyto případy byly záležitostí mladších dětí.

Tvrdá feminina

U kategorie tvrdých feminin byl výskyt neočekávaných odpovědí nejmenší a všechny z nich byly produkcí mladších dětí. Každá z těchto odpovědí je však jedinečná, a proto není možné je nějakým způsobem zobecnit.

Měkká feminina

U mladších dětí se při výskytu pseudoslov zamýšlených jako měkká feminina objevily neočekávané tvary 17krát, z čehož tři byly kódované jako „bez odpovědi“. Jedna z těchto 14 zbývajících odpovědí je výjimkou, zbytek tvarů končí na samohlásku -u.

Takový tvar se u starších dětí objevil 5krát. Zajímavostí je, že všech těchto pět výskytů se objevilo jen u pseudoslov se životnými obrázky. Mezi produkcemi starších dětí se dále ve dvou případech vyskytl tvar pseudoslova s koncovkou -a.

Tvrdá maskulina

U tvrdých maskulin se neočekávané tvary vyskytly jen u pseudoslov s neživotným obrázkem. Výrazně však převažují tvary s koncovkou -a, která, jak už jsme zmiňovali, by byla správná s obrázkem vykazujícím životnost. U mladších dětí se tento tvar objevil 12krát, u dětí starších 29krát. Z toho plyne, že starší děti si jsou skloňováním jistější, kdežto mladší děti se ve zbytku případů spíše spoléhaly na zopakování výchozí formy. Ostatní odpovědi jsou opět výjimkami, a pokud nepočítáme jeden případ bez odpovědi, jsou tyto odpovědi produkcí starších dětí.

Měkká maskulina

U měkkých maskulin taktéž nastala situace s převažující koncovkou správnou pro životná slova, tedy -e. Opět však výrazně převažuje u starších dětí, kde se tvar objevil 32krát, u mladších dětí pak 10krát. Druhá poměrně početná koncovka byla -a, která se u starších dětí vyskytla jen 2krát a u mladších 8krát. Ačkoli se nejedná o velký rozdíl, můžeme říct, že mladší děti se přiklání k frekventovanější koncovce -a, jež je charakteristická pro tvrdá maskulina, a starší děti jsou schopné užívat správnou koncovku -e pro maskulina měkká.

3.2.3. Vyhodnocení neočekávaných skloňování

Tabulka 11. Očekávané + zopakované vs. neočekávané odpovědi

	Očekávané + zopakované		Neočekávané	
Tvrdá feminina	297	99 %	3	1 %
Měkká feminina	276	92 %	24	8 %
Tvrdá maskulina	255	85 %	45	15 %
Měkká maskulina	247	82 %	53	18 %
Celkem	1075	90 %	125	10 %

S počtem 30 dětí a 40 položek by měl být celkový počet odpovědí 1200. 1075 odpovědí, tedy 90 %, se skládá z očekávaných či zopakovaných tvarů. Zbývajících 125 odpovědí, tedy 10 %, se skládá z neočekávaných tvarů a prázdných odpovědí.

Dle tabulky můžeme konstatovat, že neočekávaných tvarů je relativně málo. Z předchozích výpočtů navíc vyplývá, že chybné skloňování je především následkem opakování či použití nevhodného tvaru vzhledem k životnosti referenta u maskulin.

3.3. Diskuse

Náš lingvistický experiment se dá nejvíce připodobnit experimentu Denisy Bordag. Oba experimenty zkoumají, nakolik mají děti osvojenou kategorii životnosti. V našem případě je však tato problematika zkoumána přes akuzativní pád, u Bordag přes plurál, tedy tak, jak byl výchozí „wug test“ originálně zaměřen. I vzhledem k tomu, že je tato forma běžnější, jsme se rozhodli pro jiné využití. Přestože je však výzkumná metoda rozdílná, v jistém ohledu docházíme ke stejnému výsledku.

Naše původní hypotéza spočívala v tom, že děti budou při skloňování pseudoslov ovlivněny sémantikou referentů. Výsledky ale spíše odpovídají tvrzení Bordag o tvoření tvarů pseudoslov dle frekvence koncovek, čímž se taktéž liší od produkce dospělých.

Částečně se shodujeme i s výsledky studie Poljak a jejích kolegyně (2015), které upozornily na tendenci dětí zživotňovat neživotné. Tento proces můžeme vysvětlit například tím, že si děti rády představují věci živé, tudíž důvodem by mohla být sémantika. Zživotnění mohlo nastat u deseti pseudoslov mužského rodu podle vzorů *pán* a *muž*, která byla znázorněna neživotnými obrázky. U všech z nich k takovému procesu došlo, u každého pseudoslova v průměru 9krát. Ačkoli se tedy tento proces v našem experimentu uplatnil, vyšší podíl měl proces opačný, zneživotnění, které se projevuje zopakováním tvaru.

Z pohledu životnosti se musíme zamyslet nad tím, do jaké míry lze předpokládat, že naše manipulace životnosti byla úspěšná. I přes to, že jsme se při tvoření obrázků snažili, aby byla životnost jednoznačná, uvědomujeme si, že tato manipulace mohla, ale také nemusela být úspěšná. Jelikož však u vzorku dospělých participantů byla tato klasifikace jednoznačná, není pravděpodobné, že by děti vnímaly sémantiku úplně jinak. Samozřejmě to však nemůžeme vyloučit. Pravděpodobnější se ale zdá, že neúspěšnost klasifikace slova k životnému či neživotnému rodu spočívala spíše v tom, že děti nebraly lingvistickou formu životnosti v úvahu.

Vzhledem k rozdílným výsledkům mezi životnými a neživotnými pseudoslovy můžeme soudit, že sémantika má na skloňování u dětí částečný vliv. Projevuje se však opravdu jen do určité míry. Nemůžeme říct, že by děti životnost úplně ignorovaly, ale například z poměrně

vysokého počtu zopakovaných tvarů vyplývá, že zřejmě není tak silným faktorem, aby v náležitých situacích vždy přiměla děti změnit tvar slova.

Otázkou tedy je, zda se děti při skloňování slov řídí nějakými pravidly, či je jejich produkce tvarů s určitými koncovkami náhodná bez ohledu na rod a faktor životnosti. Na každou kategorii se nyní opět podíváme zvlášť a na základě našich interpretací se pokusíme na předešlou otázku odpovědět.

Tvrdá feminina

Kategorie tvrdých feminin byla z hlediska očekávaných tvarů „nejúspěšnější“ a zároveň se u ní vyskytl nejmenší počet tvarů neočekávaných. Pokud tedy tvar, který děti vytvořily, neodpovídal našemu tvaru očekávanému, bylo to většinou následkem zopakování výchozího tvaru.

U této kategorie sice nebyl podíl zopakovaných odpovědí napříč kategoriemi nejmenší, ale můžeme soudit, že je to následkem skutečnosti, že zopakovaná neživotná maskulina byla klasifikována jako očekávané tvary. Pokud by tomu tak nebylo, dalo by se předpokládat, že by nejmenší podíl měla. Tuto teorii si však bohužel nemůžeme ověřit.

Pokud se na kategorii podíváme z hlediska věkových skupin, u mladších dětí byl dvakrát větší počet zopakovaných tvarů a neočekávané tvary pocházely jenom od této skupiny.

Celkově ze všech výsledků se tato kategorie zdá být pro děti nejjednodušší na osvojování.

Měkká feminina

Naopak nejtěžší na osvojení se jeví kategorie měkkých feminin. Toto tvrzení vyvozujeme z množství neočekávaných tvarů. Většina z nich byla důsledkem preference skloňovat pseudoslovo podle frekventovanějšího ženského tvrdého vzoru, což podporuje naše předešlé tvrzení o této kategorii. U zopakovaných tvarů byl mezi věkovými skupinami nejmenší rozdíl v počtu odpovědí. Poměrně velký podíl zopakovaných tvarů byl tedy i u dětí starších, což by odpovídalo naší domněnce o tom, že se kategorie osvojuje těžce a tím pádem i déle.

Tvrdá maskulina

Kategorii tvrdých maskulin hodnotíme jako druhou „nejúspěšnější“. Po kategorii tvrdých feminin má nejvyšší počet očekávaných tvarů. Ze všech kategorií má poté nejmenší podíl tvarů zopakovaných. Co se týče distribuce neočekávaných tvarů, většina z nich byla následkem zživotnění výchozího pseudoslova. Zbytek spočíval ve výjimkách jednotlivých dětí. Takový postup platil u obou věkových skupin. Z toho tedy vyplývá, že děti u této kategorie pseudoslov

až na výjimečné případy ani neuvažovaly o jiné koncovce než charakteristické pro mužský tvrdý životný rod.

Měkká maskulina

Z výsledků se zdá, že kategorie měkkých maskulin je v porovnání s maskuliny tvrdými méně osvojená. Má větší podíl jak opakovaných tvarů, tak tvarů neočekávaných, z čehož tedy logicky plyne, že tvary očekávané se v odpovědích dětí vyskytly nejméně.

Neočekávané tvary jsou jako u kategorie tvrdých maskulin ve většině případů následkem zživotnění. Ve 21 % se však objevily u dětí tvary s koncovkou pro tvrdý vzor, což vypovídá o větší osvojenosti kategorie tvrdých maskulin.

Můžeme konstatovat, že děti se při skloňování podstatných jmen řídí především dominantními deklinačními typy. Z uvedených výsledků usuzujeme, že manipulace rodu byla úspěšnější u tvrdých kategorií, tedy tvrdých maskulin a tvrdých feminin, které děti upřednostňovaly před kategoriemi měkkými. Jinak řečeno, v akuzativu měkkých feminin užívaly tvary s koncovkou -u jako u vzoru *žena* a v akuzativu měkkých maskulin užívaly tvary s koncovkou -a jako u vzoru *pán*. Pravděpodobně je to z toho důvodu, že vzory tvrdých kategorií obou rodů jsou frekventovanější. Z toho vyvozujeme, že děti si pravidla pro měkké vzory osvojují později.

Na kategorii životnosti jsme pohlíželi u všech typů pseudoslov. U kategorie tvrdých feminin neměla životnost vliv, což bylo předpokládáno. Překvapivé bylo však to, že byla kategorií jedinou, jelikož u kategorie měkkých feminin se životnost projevila.

Z hlediska gramatického jsme životnost zkoumali pouze u kategorií maskulin. Pokud děti tvořily příslušné tvary maskulin v akuzativu dle sémantické životnosti, tudíž u životných pseudoslov užívaly tvar s koncovkou -a v případě maskulina tvrdého a tvar s koncovkou -e v případě maskulina měkkého, a u neživotných pseudoslov tvary neměnily, můžeme říct, že si kategorii životnosti uvědomují a berou ji v potaz. V případě, kdy neměly žádný preferovaný tvar pro dané kategorie s ohledem na životnost referenta, životnost v potaz neberou. Z výsledků vyplývá, že životnost se nějakým způsobem projevila u obou kategorií maskulin, ale ve velmi omezené míře.

Na závěr diskuse je potřeba zmínit, že stále musíme brát v úvahu skutečnost, že naše pseudoslova jsou pouze vymyšlená. Děti neznají jejich tvary a ani nemají dostatečná sémantická vodítka, aby dokázaly rozpoznat, zda se jedná o femininum, neutrum či maskulinum. Jejich klasifikace do jiného rodu a vzoru je tedy přípustná, zvláště v případech měkkých feminin, která jsou snadno zaměnitelná.

Důležité je si také uvědomit, že pracujeme s efektem náhody. Tudíž je možné, že při jiném testovacím materiálu, datech a také jejich množství, jiných podmínkách či jiných respondentech by mohly být výsledky úplně jiné.

4. Závěr

Předmětem bakalářské práce byl lingvistický výzkum znalostí morfologických paradigmat s ohledem na kategorii životnosti u dětí předškolního věku. Výzkum se opíral o analýzu dat, která jsme získali z vlastního experimentu založeného na interferenci uměle vymyšlených slov a obrázků. Úkolem dětí bylo předložená pseudoslova použít v akuzativním tvaru. Předmětem výzkumu byla otázka, zda děti ovládají morfologická pravidla českého jazyka a zda berou při procesu skloňování ohled na kategorii životnosti. Experiment sloužil k ověření či vyvrácení naší hypotézy.

Dle Chejnové (2015, s. 91) považujeme gramatický jev za osvojený v případě, kdy je dítě schopné ho použít ve výpovědi, kterou předtím neslyšelo. Z výsledků vyvozujeme, že děti dávají přednost koncovkám produktivních vzorů (tvrdé) a koncovky vzorů s nízkou produktivitou (měkké) ignorují. Kategorie s tvrdými vzory se tedy jeví u dětí jako více osvojené než kategorie se vzory měkkými.

Co se týče kategorie životnosti, zdá se, že pro děti je poměrně složitou záležitostí a v předškolním věku ji ještě nemají plně osvojenou. Vzhledem k diferenciaci našich výsledků však nemůžeme říct, že by ji úplně ignorovaly.

V kapitole hlavní analýzy práce jsme se zamýšleli nad tím, nakolik je pseudoslovo a obrázek vodítkem k očekávanému tvaru. Dle výsledků naší analýzy můžeme konstatovat, že děti v předškolním věku v zásadě zvládnou správně užívat pravidla morfologických paradigmat, avšak na životnost už neberou tolik ohled. Z toho vyplývá, že fonologická struktura slova je pro děti zřetelnějším vodítkem nežli sémantická vlastnost referenta. Schopnost užívat „správné“ tvary pro jednotlivé vzory z hlediska životnosti i rodů je však viditelnější u starších dětí, což odpovídá postupnému jazykovému rozvoji dítěte.

Cekově se však spíše přikláníme k vyvrácení naší hypotézy, že by se děti při skloňování řídily sémantickou životností referenta. Naším výzkumem jsme došli ke zjištění, že pro děti má v procesu osvojování klíčovou roli frekvence.

5. Seznam použité literatury

- ADAM, Robert (2017): *Příručka k morfologii češtiny: výklad a cvičení s řešeními*. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum.
- BEDNÁŘOVÁ, Jiřina a Vlasta, ŠMARDOVÁ (2007): *Diagnostika dítěte předškolního věku: co by dítě mělo umět ve věku od 3 do 6 let*. Brno: Computer Press.
- BERKO GLEASON, Jean (1958): The Child's Learning of English Morphology. In: *Word* 14, č. 2-3, s. 150-177.
- BORDAG, Denisa (2007): Factors determining the acquisition of animacy in Czech. In: *Frequency Effects in Language*. Berlin: Mouton de Gruyter, s. 307-327.
- BROWN, Roger (1973): *A First Language, The early stages*. Cambridge, Mass: Harvard University Press.
- BYTEŠNÍKOVÁ, Ilona (2012): *Komunikace dětí předškolního věku*. Praha: Grada.
- ČECHOVÁ, Marie (2011): *Čeština – řeč a jazyk*. Praha: SPN – pedagogické nakladatelství.
- FERNÁNDEZ, Eva M. & Helen SMITH CAIRNSON (2014): *Základy psycholingvistiky*. Přel. Jan Chromý. Praha: Karolinum.
- CHEJNOVÁ, Pavla (2015): Míra osvojenosti gramatických kategorií jmen a sloves u předškolního dítěte. In: *Nová čeština doma a ve světě*, č. 2. s. 89–97.
- KAPALKOVÁ, Svetlana, Daniela SLANČOVÁ, Iveta BÓNOVÁ, Jana KESSELOVÁ a Marína MIKULAJOVÁ (2010): *Hodnotenie komunikačných schopností detí v ranom veku*. Bratislava: Slovenská asociácia logopédov v Bratislave.
- KARLÍK, Petr, Marek NEKULA, Zdenka RUSÍNOVÁ a Miroslav GREPL (2012): *Příruční mluvnice češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- KLENKOVÁ, Jiřina a Helena KOBÁLKOVÁ (2005): *Diagnostika předškoláka: správný vývoj řeči*. Brno: MC nakladatelství.
- KRAJEWSKI, Grzegorz, Anna. L. THEAKSTON, Elena. V. M. LIEVEN & Michael TOMASELLO (2011): How Polish children switch from one case to another when using novel nouns: Challenges for models of inflectional morphology. In: *Language and Cognitive Processes* 26, č. 4/5/6, s. 830-861.
- OSOLSOBĚ, Klára (2017): Rod. In: Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (eds.), *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny*. URL: <https://www.czechency.org/slovník/ROD> (16. 6. 2021)
- PAČESOVÁ, Jaroslava (1979): *Řeč v raném dětství*. Brno: Univerzita J. E. Purkyně.
- PINKER, Steven (2008): *Slova a pravidla*. Přel. Jozef Genzor. Praha: Academia.

- POLJAK, Andrea, Gordana HRŽICA & Diana ARAPOVIĆ (2015): Morfoložsko označavanje živosti: različito označavanje objekta u usvajanju hrvatskoga jezika. *Suvremena lingvistika*, 41, 79; 21-39.
- PRŮCHA, Jan (2011): *Dětská řeč a komunikace: poznatky vývojové psycholingvistiky*. Praha: Grada.
- SAICOVÁ ŘÍMALOVÁ, Lucie (2017): Osvojování jazyka dítětem. In: Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (eds.), *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny*. URL: [https://www.czechency.org/slovník/OSVOJOVÁNÍ JAZYKA DÍTĚTEM](https://www.czechency.org/slovník/OSVOJOVÁNÍ_JAZYKA_DÍTĚTEM) (9.6. 2021)
- SAICOVÁ ŘÍMALOVÁ, Lucie (2016): *Osvojování jazyka dítětem*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Karolinum.
- SMOLÍK, Filip (2009): Psycholingvistika a čeština: některá slibná témata. In: *Naše řeč* 92, č. 5, s. 240–251.
- SMOLÍK, Filip a Gabriela, MÁLKOVÁ (2014): *Vývoj jazykových schopností v předškolním věku*. Praha: Grada.
- VÁGNEROVÁ, Marie (2012): *Vývojová psychologie: dětství a dospívání*. Praha: Karolinum.

6. Seznam tabulek

Tabulka 1. Časování sloves jít a dělat.....	13
Tabulka 2. Porovnání paradigmát podstatných jmen zub a pusa	14
Tabulka 3. Deklinační typy	17
Tabulka 4. Pseudoslova	21
Tabulka 5. Klasifikace očekávaných tvarů.....	26
Tabulka 6. Klasifikace odpovědí.....	26
Tabulka 7. Klasifikace neočekávaných tvarů.....	29
Tabulka 8. Rozdíl v poměru očekávaných tvarů u mladších a starších dětí	33
Tabulka 9. Klasifikace zopakovaných tvarů u mladších a starších dětí.....	34
Tabulka 10. Klasifikace neočekávaných tvarů u mladších a starších dětí	36
Tabulka 11. Očekávané + zopakované vs. neočekávané odpovědi	37

7. Seznam grafů

Graf 1. Tvrdá maskulina.....	27
Graf 2. Měkká maskulina.....	27
Graf 3. Měkká feminina	28
Graf 4. Tvrdá feminina	29
Graf 5. Opakování.....	31
Graf 6. Opakování celkově (včetně očekávaných tvarů u maskulin).....	33

8. Přílohy

8.1. Příloha 1 – Informovaný souhlas pro rodiče

Vážení rodiče,

dovolujeme si Vás poprosit o souhlas s tím, aby vaše dítě bylo zařazeno do výzkumu znalostí české morfologie (tvarosloví), který bude sloužit pro potřeby bakalářské práce Natálie Doležalové *Role životnosti referentů ve znalosti morfologických paradigmat u předškoláků*, která byla zadána v rámci studia oboru Český jazyk a literatura na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy. Vedoucím práce je doc. PhDr. Filip Smolík, Ph.D. z Psychologického ústavu AV ČR.

Výzkumná studie se bude zabývat testováním toho, jak děti ve věku 3-5 let umějí skloňovat česká slova. Cílem studie není zjišťovat individuální schopnosti jednotlivých dětí, ale sledovat typickou úroveň dovedností dětí v předškolním věku. Po dohodě s personálem a vedením mateřské školy se experiment uskuteční na půdě mateřské školy, kam Vaše dítě chodí, pokud k tomu udělíte souhlas. Experiment bude probíhat hravou formou za pomoci popisu obrázků a nezabere více než 30 minut času. Experiment bude proveden, pokud bude dítě souhlasit, a za účast dítě obdrží drobnou pozornost (nálepkou nebo drobnou hračku). Během testování bude pořizován zvukový záznam, který bude sloužit pouze k vyhodnocování výsledků a bude k němu mít přístup jen tým výzkumníků v projektu.

Osobní údaje o Vašem dítěti, jako je jméno a datum narození, budou přístupné pouze řešitelce bakalářské práce, případně vedoucímu, nebudou sděleny třetím osobám, a budou uchovávány mimo jejich dosah. Získané údaje a výsledky experimentu budou zpracovány tak, aby se vyloučila možnost identifikace jednotlivých účastníků. Po dobu 5 let budou uloženy v Psychologickém ústavu AV ČR. Můžete kdykoli požádat o odstranění nahrávek a osobních údajů (informovaného souhlasu) a této žádosti musí být bezodkladně vyhověno.

Pro účely experimentu je důležité, aby Vaše dítě bylo bez závažnějších poruch řeči. Hlavním jazykem v domácnosti dítěte musí být český jazyk: proto se na tyto informace ptáme ve formuláři informovaného souhlasu.

Pokud Vaše dítě splňuje tyto podmínky a souhlasíte s jeho účastí ve výzkumu, vyplňte prosím údaje ve spodní části této stránky a podepište ji. Svým podpisem vyjádříte souhlas s účastí Vašeho dítěte na výzkumu a se zpracováním údajů pro účely popsané v tomto dokumentu. Podepsaný formulář prosím předejte pracovníkům Vaší mateřské školy. Zároveň si ponechte kopii této stránky pro svou potřebu. V případě jakýchkoli dotazů se prosím obraťte na řešitelku, popř. na vedoucího bakalářské práce.

Děkujeme za vaši ochotu a spolupráci.

Natálie Doležalová
Email: dolezalovanaty8@gmail.com
studentka Filozofické fakulty UK

doc. PhDr. Filip Smolík, Ph.D.
Psychologický ústav AV ČR
Hybernská 8, 110 00 Praha 1
E-mail: smolik@praha.psu.cas.cz

Souhlasím s účastí mého dítěte ve výzkumu popsaném na této stránce a potvrzuji, že jsem četl/četla zde obsažené informace. Ponechávám si jeden výtisk informovaného souhlasu pro svoje účely.

Jméno dítěte: Datum narození dítěte:

Pohlaví: CH / D

Je čeština hlavním dorozumívacím jazykem v domácnosti? Ano / Ne

Je alespoň jeden z rodičů rodilý mluvčí češtiny? Ano / Ne

Trpí dítě nějakou vývojovou poruchou postihující komunikaci (dysfázie, závažné poruchy výslovnosti apod.)? Ano / Ne

Podpis rodiče: Dne:

8.2. Příloha 2 – Obrázky k pseudoslovům

(vlastní zpracování)

